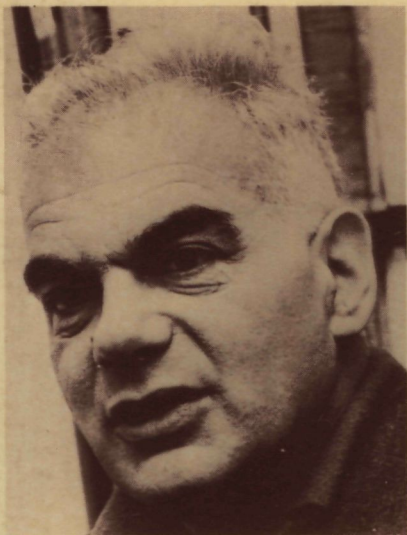

Sal Santen Een geintje verhalen

Een 'geintje' noemt de Amsterdammer een grapje, maar als hij een geintje aan de hand heeft, ziet het er minder mooi uit. Tot er helemaal geen gein meer aan is... Deze elementen vindt men terug in de nieuwe verhalen van 'meesterververteller' Sal Santen. Op indrukwekkende wijze fantaseert Santen zijn eigen herinneringen na: als kind in de schoenmakerij van zijn vader, maar ook als deurwaardersbediende of vergaderstenograaf. De apotheose van deze bundel is evenwel het indrukwekkende verslag van Sals ervaringen in 'De Rode Burcht', het voormalig roemrucht socialistisch krantencentrum in Amsterdam. Het is merkbaar dat Santen zich met dit – zoals vrijwel al zijn werk – sterk autobiografisch getinte verhaal definitief losmaakt van de sociale be-

drukking, die een einde vond in de ontwikkeling van zijn onverwachte schrijverschap. Gedichten van Mien Sneevliet besluiten de bundel. Het boek past geheel in de traditie van Santens vorige werk: *Jullie is jodenfolk* en *Deze vijandige wereld*. Maar ook sluit het aan bij *Sneevliet, rebel*, waarin Santen, evenals in zijn politieke herinneringen – het veelgeprezen *Adios Compañeros* – beweijst op zeer persoonlijke verhalen – de wijze onofficiële maar zeer essentiële vaderlandse en sociale geschiedenis te kunnen schrijven.

* Santen wil niets aantonen of bewijzen, hij schrijft alleen maar op wat hij zich van vroeger herinnert. Dat levert ontroerende boeken op en bewijst zijn vakmanschap. – Peter Hagtingius in PC

ISBN 90 295 3774 4

GROTE
ABC

Een geintje

Grote ABC nr. 252

Sal Santen Een geintje *Verhalen*

Amsterdam · Uitgeverij De Arbeiderspers

Omstandigheden en personen in dit boek zijn gefantaseerd, tenzij bij eigen naam genoemd.

Copyright © 1975 by Sal Santen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.*

Omslag: Barbara van Dongen Torman, naar een foto van de vader en broer van de schrijver voor de leder- en furnituurzaak van de familie Santen

ISBN 90 295 3774 4

Aan Bart,
Voor je zeer wezenlijke hulp
sinds ik met schrijven begon.

Inhoud

Een geintje	9
Kinderdief	21
Sallie Wegloop	35
<i>De Rode Burcht</i>	51
De Rode Burcht	53
Excursie	59
Dagdienst	70
Nachtdienst	84
Krantenstaking	100
Gojs lef	118
<i>Cel-gedichten van Mien Sneevliet</i>	123

Hoe driest en wanhopig ik ook ben dat ik zo bijna ben klem gezet, hoe bijzonder mijn hatelijke overbuur ook is, welnu, na enige tijd is hij mijn correspondent geworden, ofwel een soort massa gemaakt van geluid en spaanders waarin ik kan binnengaan zonder me te hoeven generen.

HENRI MICHAUX

De Waakdromen (Les rêves vigiles)

Een geintje

De warmte van de vorige dag hing nog in de schoenmakerij. Ik sprenkelde bleekwater in de naden van de vloer en tussen leerafval, mocht met het scherpe goedje vooral niet morsen op de stapel schoenen, ofschoon daar juist de vlooiën in zaten die ons zouden bespringen.

Intussen tekende vader met krijt in zijn prachtig handschrift, dat een ouderwetse schoolmeester hem niet had kunnen verbeteren, het gedichtje-van-de-dag op een plaat leer, die hij buiten – naast de deur – zou ophangen om klanten te trekken. Elke ochtend had hij nieuwe invallen bij het neerschrijven ervan, en ik volgde hem, regel voor regel:

*Wacht niet met uw schoenen tot het giet,
Uw voeten worden nat, u vat een kou,
Krijgt longontsteking, hebt berouw,
Eerst scheen de zon, dan steekt verdriet.*

DUS DOE DAT NIET
MAAR KOM SUBIET!

Straks zou er iemand blijven staan om het versje te lezen, over vijf minuten of over een half uur, en altijd was het een belangrijke gebeurtenis, die geluk moest aanbrengen, zoals het jatmoos van sommige klanten het begin van een goede dag zou betekenen. Het jatmoos, de eerste betalende klant van de ochtend, want voor pofklanten gold het niet.

Tante Trui, de kruideniersvrouw van twee huizen verderop en leenvrouw van de buurt, plensde een emmer water over de stoep, zei 'dag schoes' en verdween weer in haar winkel.

Intussen zocht vader schoenen uit die vandaag gemaakt moesten worden, met voorrang omdat de klanten er al om hadden gevraagd, en soms kankerden zij dat ze niet op tijd klaar waren; vader was weliswaar de beste schoenmaker van de Pijp, maar hij was verstrooid en vergat vaak welke dag hij had beloofd, of hij had niet aan het stikwerk gedacht, en dan kwamen de klanten mopperend terug.

'Trek jij van dit stapeltje vast de oude zolen en hakken af,' zei vader, 'dan kan Maurits er straks meteen aan beginnen als hij van de dokter komt. Die heeft me wat aangehaald met zijn boksen. Een ander leert het om tikken uit te delen, jóúw broer verstuikt zijn duim. Als hij maar mag werken. Aan jóú heb ik niets. Jij leert nu pas hoe je een spijker recht in een hak moet slaan.'

Wat kon ik eraan doen? Het was mijn vak niet, en als ik niet werkloos was geworden hadden ze me met geen stok in de schoenmakerij gekregen.

Twee glazenwassers van Heineken zetten hun kar met meterslange ladders voor de stoep bij de winkel neer. Het waren vaste klanten, zoals alle glazenwassers uit de Eerste Van der Helst. Waar anders werden zulke dikke leren zolen onder hun schoenen geslagen, zolen die onverbiddelijk sleten bij elke stap die zij achter hun kar zetten? Rubberzolen waren er ook, veel sterker nog, maar vader

verkocht die liever niet, dan zag je de klanten in geen half jaar terug. Hij was te eerlijk en een te slecht zakenman om het bestaan ervan te verzwijgen, doch kon niet nalaten erbij te vertellen dat je er zweetvoeten van kreeg en dat volgens een wetenschappelijk artikel van een dokter rubber te veel meeveerde bij elke stap, wat niet goed was voor de hersenen.

Intussen stonden de mannen in hun witte pakken druk met elkaar te praten, zonder zich om de warmte te bekommeren. Een van de twee, het rechterbeen op de dwarsboom van de kar, een elleboog op een knie terwijl zijn hoofd in z'n hand rustte, luisterde aandachtig naar zijn maat, die sprak over het historisch materialisme.

Vader maakte een spottende opmerking, ook voor mij bedoeld; ik had kort geleden gepoogd hem duidelijk te maken dat volgens de dialektiek A niet gelijk is aan A, omdat niets hetzelfde is en alles voortdurend verandert. Als het maar niet zo benauwd was. Hij zocht tussen zijn gereedschap op de werktafel, pakte het schoenmakersmes en streek het met de blauwstalen kop door zijn grijze haar als een rite die aan het snijden vooraf ging. Hij spuugde in zijn handen, klemde een plaat leer tussen zijn knieën en sneed deze doormidden alsof het brood was. 'Die prutsers van de overkant hebben het mes weer niet goed geslepen,' mopperde hij. 'Kijk, ze hebben het aan weerskanten hol gemaakt. Dat mág juist niet. Als ze van de steun zijn uitgetrokken worden ze scharensliiep. Of schoenmaker, en verpesten

de prijzen terwijl ze lies onder de schoenen zetten. Hoe kun je nu goed werken met een bot mes? Dan heb je veel te veel kracht voor het snijden zelf nodig.'

Als een wervelstorm kwam de fluitist binnen, een magere man met een bolhoed en een vlinderdasje, welke zijn tot de draad versleten donkerblauwe pak nog een zeker cachet gaven, een muzikant die elke dag op zijn ocarina een deuntje blies, doch vandaag hooghartig zijn hand ophield zonder een tegenprestatie te hebben geleverd. 'Je hebt er weer wat moois van gemaakt,' zei vader tegen hem terwijl hij in zijn portemonnee naar twee centen zocht.

De fluitist antwoordde dat hij voor een goed concert in het Concertgebouw moest zijn.

Nu was er toch de eerste klant, Spielherr, een beoemde schaker die voor Hitler was gevlucht en graag bij vader kwam, zelf eens een goed dammer in één tiental met Springer, de ex-wereldkampioen. Zij werden het er nooit over eens wat moeilijker was, schaken of dammen. Vader hield het op dammen. Daar moest je abstract bij denken omdat elke steen, ofschoon in beginsel van dezelfde waarde, in kwaliteit toenam of verminderde naar gelang van zijn plaats op het bord. Al gauw werd de strijd gestaakt en vertelde de kleine, roodharige klant van de Stadhouderskade, terwijl hij vader en mij om beurten glunder door zijn dikke brilleglazen aankeek, dat hij in Zwitserland in cafés om geld had geschaakt. Dan gaf hij een pion voor, en toch

won hij het altijd, zelfs van de Zwitserse kampioen. Een andere gevluchte grootmeester, die ook een pion voorgaf, verloor steeds van de kampioen. 'Ik snap niet hoe jij zo van hem kan winnen,' had hij verzucht, maar Spielherr had hem geantwoord: 'Jij praat ook niet met hem als je zit te spelen.'

Vader moest lachen, uit beleefdheid. De klant had het al vaker verteld. Niet van plan reeds te vertrekken, vroeg hij belangstellend: 'Sie spreken englisich, Sie spreken deutsch, hoe komt het dat u schoenmaker geworden bent?'

Vader haalde zijn schouders op, zuchtte even, schoof zijn bril, waarvan het linkeroor met een touwtje was gerepareerd, op zijn brede, hoge voorhoofd, en antwoordde: 'Wat moet ik daarvan zeggen?' Hij staarde voor zich uit, scheen naar woorden te zoeken, zei toen alleen: 'Pech.'

'Wieso?' drong de schaakmeester aan.

'Ik was de beste op de lagere school, maar een ander ook, en die won het zilveren horloge, ik kreeg een papiertje.'

'Dat is toch ook ein beweis?' vroeg Spielherr.

'Zo iets zei de bovenmeester destijds eveneens. Hij zorgde ervoor dat ik op een advocatenkantoor kon komen. Maar ik moest er op sjabbes werken, en dat mocht niet van mijn vader. Die was toen nog vroom, godbewaarme, niet lang meer, doch daar had ik niets aan. Vroom zijn is goed voor rijke joden, een sjlemiel kan het zich niet veroorloven.'

Intussen had vader een paar gummihakken onder de schoenen van de klant geslagen. 'Poets jij ze

even uit op de machine,' zei hij tegen mij, 'en doe voorzichtig.'

Toen de schaakmeester vertrokken was bleef het rustig in de schoenmakerij, wel een uur lang. Er kwam een klant met stikwerk, en daar was geen póljet aan te verdienen, iemand moest een paar veters hebben.

Daar kwam oom David, de jongste broer van vader, wel twintig jaar jonger, en plotseling was ik blij. Van al mijn ooms en tantes hield ik het meest van hém. Hij kwam altijd om zijn schoenen te laten maken, wat lang niet voor de hele familie opging, en dat laatste griede vooral moeder, doch ook mij. Hij had tenminste geen kapsones gekregen.

Ze zagen er helemaal niet als broers uit, vader was gezet en had een rond gezicht, terwijl oom David juist slank was, met scherpe trekken, een donkere haardos, een zware bril. Een echte schoolmeester! Ze konden allemaal goed leren bij opa en opoe. Toen opa in een sigarenfabriek werkte, stond hij ook zijn mannetje. In de werkplaats wilden zijn maats dat hij ging vertellen, over de socialistische beweging of een verhaal, en in die tijd rolden zij voor hem de sigaren. Op zijn sterfbed nog ijelde hij over de staking van 1903.

Ineens gaf oom David een schreeuw. Hij was te dicht bij de uitpoetsmachine gaan staan, de tweedjas die hij over zijn arm droeg was tussen een rol van de machine geraakt en draaide mee, terwijl hij hem terug wilde rukken. 'Zet de motor af!' riep vader. De jas was al stuk, er zat een grote scheur in. 'Die

zal ik maar hier laten,' zei oom. Een mazzeltje. Het gat kon moeder best verstellen, en ik had een jas nodig.

Oom David vertrok. Vader mopperde dat Maurits er nog steeds niet was. 'Ga vast drie straten-makertjes halen, bij de bakker in de Van Campenstraat,' zei hij, 'en neem twee pond schelvis mee uit de Albert Cuyp, daar heeft moeder om gevraagd.'

In de bakkerswinkel hielp de vrouw van de bakker mij. Zij was zo'n dertig jaar, mollig, en met blond haar waar ik jaloers op was. Haar jurk was laag uitgesneden, en toen zij zich bukte om onder de toonbank broodpapier te pakken, kon ik haar naakte borsten zien. Plotseling richtte zij zich weer op, en ik dacht: 'ze heeft vast gemerkt dat ik keek,' kreeg een kleur, en moest slikken.

'Is je broer er niet?' vroeg ze alleen.

Ik vertelde wat er met hem aan de hand was, en zij antwoordde: 'Jullie zijn alletwee knappe jongens. De meisjes zijn vast gek op je, hè?' Plagend keek ze mij even aan, sneed de drie halve broden overlangs door. 'Wat moet erop?' vroeg ze.

'Boter en komijnekaas,' zei ik, en weer bloosde ik.

Ik slenterde terug over de markt, keek of oom Hartog er stond met Chinees aardewerk, en kon hem niet vinden. Toen kwamen de stalletjes met vis, die je bij die warmte al tegemoet stonk. Ik zou maar bij Locher kopen, een klant uit de winkel. Zijn zoon stond er, een reus van twee meter. Hij vroeg niet wat ik wilde hebben, zei: 'Neem dit zooitje maar mee voor een kwartje. Jullie moeten ze zelf

schoonmaken.'

Ik wilde de vis in de tas doen waar het brood in zat, doch bedacht me bijtijds. De schelvis zweette door de kranten waar Locher ze in had gestopt heen, en straks zou vader er wat van zeggen. Als er maar iets met het eten was, werd hij er misselijk van.

'Wat heb je nu allemaal bij je,' vroeg vader toen ik de schoenmakerij binnenstapte. De stratenmakertjes legde ik op de werkbank, de vis op de toonbank. 'Een kópie,' verzekerde ik, 'alleen moeten ze worden schoongemaakt. Misschien kan u de koppen eraf snijden. Dat wil moeder. Met het schoenmakersmes gaat het veel beter, zegt ze.'

Terwijl de zoutige visstank zich in de schoenmakerij nestelde, onthoofdde vader behendig de schelvissen en wierp de koppen in de vuilnisbak. De lucht bleef hangen. 'Dat gaat niet,' zei hij, 'morgen komt de vuilnisman pas. Die stank! Je moet de koppen maar ergens weggooien.'

Toen, zonder nadere verklaring, pakte vader twee aangebroken dozen met gummihakken, vulde de ene aan met de inhoud van de andere. Geheimzinnig glimlachend zette hij de leeggemaakte doos voor zich op de toonbank.

Voorzichtig, stuk voor stuk, spreidde hij de viskoppen erin. Het ging precies. 'Zo,' mompelde hij vergenoegd, 'dat is klaar.' Zorgvuldig paste hij het deksel erop, sneed van een grote bol touw een stuk af en bond dat om het pakje. 'Jij hebt de Rode Valkenproef afgelegd,' zei hij tegen mij, 'jij moet weten wat dit voor knoop is.'

Op een schoteltje goot hij wat petroleum, zocht op de vloer naar een oude veter, deed die erin en stak hem aan als een pit. Het fikte lekker. Toen greep hij van de plank van de uitpoetsmachine een stuk slappe was, hield het in de vlam tot het ging knetteren, liet de brandende smurrie op de knoop van het touwtje glijden, zoals lak op een zak met kostbaarheden wordt aangebracht. Hij maakte de punt van een anilinepotlood nat op zijn tong en tekende met grote letters op het deksel de woorden: IK HEB ER LAK AAN.

Grinnikend wikkelde hij ten slotte de doos in een stuk papier, waarin de banketbakker van de overkant zijn schoenen had gebracht, plakte de einden ervan met melklijm dicht en schreef op de bovenkant:

Voor de familie G. E. B. Betje,
Tolstraat nummer 3,
Amsterdam Zuid.

‘Breng jij het weg,’ gelastte hij mij.

‘Nummer drie in de Tolstraat bestaat toch niet?’ antwoordde ik verbaasd. ‘Tante Betsie woont op nummer 21, en dat is het laatste nummer van de straat. Het is gek, maar het is zo. Dat weet u toch ook?’

‘Natuurlijk. Jij laat het op straat vallen bij nummer 21 als niemand het ziet. Wie het vindt zal het wel willen bezorgen. En als ze zien dat nummer drie niet bestaat, wat dan?’ Vader keek mij vol verwachting aan.

Toen ik geen antwoord gaf, vervolgde hij: ‘Dan

brengen ze het naar het politiebureau aan de overkant, als gevonden voorwerp. Eet nu je stratenmakertje op, en ga dan maar meteen.'

Het liefst had ik het pakje afgegeven op het postkantoor in de Van der Helst, liep er netjes mee door, rook er even aan en haastte mij verder.

In de Tolstraat aangekomen, bukte ik me bij nummer 21, legde het pakje op straat, knoopte omslachtig een schoenveter vast, doch nauwelijks wilde ik weggaan of er werd al geroepen door een oude vrouw die er juist aankwam: 'Jongeheer, je vergeet wat.'

Ik bedankte haar beleefd, liep met het pakje de straat uit tot zij mij niet meer kon zien, ging door de Pieter Aertszstraat terug, keek links en rechts om mij heen en liet de viskoppen haastig bij het bekende nummer vallen. Rustig wandelde ik naar de overkant van de straat en bleef daar staan. Een meisje van een jaar of veertien raapte al gauw het pakje op, liep er mee weg, keek verbaasd naar de huisnummers, stak toen resoluut over om het politiebureau binnen te stappen. Ik wachtte. Je kon nooit weten wat er gebeurde, en vader zou natuurlijk alles vragen. Daar ging het meisje weer, niets bij zich.

Ik was op de vensterbank van een kapperswinkel gaan zitten. Nog eventjes. Plotseling werd er een hand op mijn schouder gelegd. Verschrikt keek ik op. Het was een politieagent, met een fiets aan zijn hand. 'Ga eens staan,' gebod hij, 'een beetje vlugger. Wat doe jij hier al die tijd?'

'Ik wacht,' antwoordde ik.

'Dat zie ik wel. Op wie?'

'Op mijn neefie.'

'Pietje zeker, he?' vroeg de agent sarcastisch.

'Hij heet Jaap.'

'En zijn achternaam?'

'Kerido.' Vader zei dat je Querido zo moest uitspreken.

'Waar woont die dan?'

'Op nummer 21.'

De agent pakte me bij mijn linkerarm. 'Kom eens mee,' gelastte hij, en met grote stappen rende ik naast hem naar de overkant.

'Bel aan,' beet hij mij toe.

Ik drukte op de bel. Toen er werd opengetrokken, beval hij: 'Roep nu je neef.' Maar ik hoorde mijn tante vragen: 'Wie is daar?'

'Ik ben het tante,' schreeuwde ik opgelucht naar boven. 'Komt Jaap?'

'Over twee minuten,' riep ze terug.

De politieman pakte me bij mijn kraag. 'Je boft,' zei hij. 'Donder nu de straat uit.'

Ik holde weg, blij dat het zo goed was afgelopen. Vader zou het tante wel vertellen. En zij zou het zeker begrijpen. Hij had haar vroeger ook wel geintjes laten uithalen. Toen zij op atelier werkte en de cheffin jarig was die nog te gierig was om op een snoepje te trakteren, had vader een gedichtje voor haar gemaakt dat ze had opgelezen waar iedereen bij was:

*Wij vieren feest, omdat u jarig bent,
En u ons vast met taartjes weer verwent,
Niet één, of twee, nee, drie of vier, of vijf
Die voel je nog eens in je lijf.*

Kinderdief

De ruige, grijszwarte bouwvier lag grommend in de halfgeopende keukendeur van de bovenburen, naast het deurwaarderskantoor waar ik werkte. Een buitentrap leidde omlaag naar de tuin. Op de houten schutting die de grens ervan vormde, balanceerde een kater en overzag de lap groen tussen twee grachtengordels. Jammerend schuurde een krolse kat haar achterlijf door het gras.

Het rijk alleen hebbend, had ik de tuindeuren opengezet. De baas was beslag leggen. Met de oude Van Gasselt en Lodewijk als getuigen. De boekhouder was naar huis geroepen, omdat zijn vrouw een kind kreeg. 'Hier heb jij de agenda,' had hij nog tegen me gezegd, 'zoek zelf uit wie er een aanmaning moeten hebben.' Eigenlijk rotwerk, om de mensen de stuipen op het lijf te jagen. *'Als u binnen vijf dagen niet betaalt zullen wij u voor de kantonrechter dagen.'* *'Als u deze week niet aan uw verplichtingen voldoet, zullen wij het vonnis moeten betekenen.'* Meestal kwamen ze angstig op kantoor, en dan trof de baas gauw een regeling.

Achttien brieven had ik al klaar. Als ze maar op tijd werden getekend, anders kon ik pas om over zessen naar huis, en om zeven uur begon avondschool. Zou ik de klok een kwartier vooruit zetten? Voorzichtig duwde ik aan de lange wijzer van de zwarte marmeren pendule met zijn op bazuinen blazende koperen engeltjes aan beide kanten.

Ik bukte me onder mijn bureau, zocht naar m'n schrijfmachinevlakje. Het behang aan de muur was stukgetrapt, de kalk eronder uitgehold. Duizelig richtte ik me weer op, sloot een ogenblik mijn ogen. Je kon haar-van-hiernaast horen praten. 'Mijn cliënt was aan zijn blindedarm geopereerd. Hij heeft me zelf het litteken laten zien.' Vreemd. Ze was getrouwd, met een rechtskundig adviseur, 'zakwaarnemer' zei de baas spottend.

Driftig smeed ik een kiezelsteen de tuin in. De kater, met zijn voorpoten steun zoekend, sprong haastig van de schutting, en nu renden alle katten weg, als hazen in het veld.

De bouwvier jankte doordringend, met kwijl langs zijn bek. Toen gleed hij, de dijen gekromd, langs de treden van de trap omlaag, holde langs de houten omheining en blafte hees naar de vluchtende katten aan de andere kant.

'Kom hier,' schreeuwde de buurvrouw, 'kom hier zeg ik je.' Met een trap in zijn lende werd hij naar binnen gejaagd.

Hij had eens een schoothondje doodgebeten, voor, op de gracht. Als een haarpruik lag het op de straatstenen. Een vrouw stond erbij te huilen. Ze liepen er hier altijd mee. Dan was het geen tippelen. Daar werden ze soms voor bekeurd. De baas moest ze ook dagvaarden, pro deo. Eentje was op kantoor gekomen, en meneer had er een lolletje over gemaakt. Ze antwoordde dat het heus zo leuk niet was met die warmte.

Ik had het nog nooit gedaan in mijn leven. Nou

ja, als je zeventien bent. Toch kon je doodgaan voordat je een keer had genaaid, en het moest het fijnste zijn wat er bestond. Daar was ik bang voor.

Die conclusie van repliek nog overtikken, uit het klad. Alleen ik kon het handschrift van meneer lezen. Een droog taaltje. Ze vochten om de vraag wie er gelijk had. En ze probeerden elkaar vliegen af te vangen, op foutjes die niets met de zaak te maken hadden. Bij verlies moest ik schrijven: *'Het spijt ons dat u uw zaak hebt verloren,'* maar bij winst: *'Tot ons genoeg kunnen wij u mededelen dat wij de zaak voor u hebben gewonnen.'* De baas was hartstikke goed met rechten. Beter dan een heleboel advocaten. Hij was chef de bureau geweest bij een advocaat van de SDAP. Die was eens bij ons op kantoor gekomen en had gezegd waar wij bij waren: 'Kees, laat jij je mensen de hele dag bij kunstlicht werken?'

Een donker souterrain, het kon niet anders. Maar het stonk er ook duf. Alsof de grond opgaf en er natte jassen hingen te drogen. Oud papier van dossiers. De pijp van Van Gasselt. Hij rookte de slechtste tabak. Als je ook geen pest verdient. Zeven-vijftig per week. Liefdadigheid, hij had in de bak gezeten. Vroeger schoolmeester. Ze wilden niet vertellen wat hij had uitgehaald. De boekhouder beweerde dat zijn vrouw een stuk secreet was geweest, dat hij nooit aan haar mocht komen. Een half jaar had hij gekregen. Soms moest hij ineens kotsen; ik zag het altijd aankomen, als hij wit wegtrok. Een enkele keer zaten er nog brokken aan de wc.-pot, of

in het fonteintje. En later stonk hij zuur. Ik stopte wel eens potloodslijpsel tussen zijn tabak, in de koperen doos op zijn bureau. Hij proefde het niet eens.

Telefoon, op het voorkantoor.

'Ben jij het?' vroeg meneer hijgend. 'Zeg straks tegen mijn vrouw dat het erg tegenzit. Ik heb de politie erbij moeten halen. Voor zevenen zijn we niet terug. De post? Leg maar op mijn bureau. En luister, je moet aanplakken in de Mercatorstraat. Is dat je werk niet? Lig niet te sodemieteren. Avondschool? Ga dan verdomme tien minuten eerder weg. Lodewijk heeft vanmiddag al aangeplakt bij de rechtbank. Het formulier ligt in mijn bureau. Bovenste la. Executoriale verkoop. Je ziet het wel.'

Mijn belastingplaatje. Zenuwachtig zocht ik in mijn zakken, holde terug naar mijn fiets onder de poort van de Jan Evertsenstraat en de Mercator. Het koperen plaatje bengelde in zijn leren etuitje aan het stuur.

Mijn hart bonsde na, toen ik opnieuw terugliep de straat in, zoekend naar het huisnummer, het naambordje.

Vier klodders gluton op het aanplakbiljet, een kwak tegen de deur, en het zou hangen. Ik kon daarna bij die mensen aanbellen en wegrennen. Ze zouden het er dan wel afhalen. Strafbaar. Maar niemand wist wie het gedaan had. Als ze nu eens niet naar beneden kwamen? Dachten dat het een fopbelletje was? Ik kon ook naar boven gaan om het ze te vertellen. En een pak op mijn donder krijgen, zeker.

Die vrouw was wel eens op kantoor geweest. Gewone mensen.

Mijn looper paste in het slot van de buitendeur. Zachtjes, bij elke stap op mijn tenen meeverend, klom ik de trap op. Voor de bovendeur bleef ik een ogenblik staan luisteren. Ik klopte. Stilte. Weer tikte ik aan, nu met een sleutel op het matglas boven de deur. 'D'r is iemand,' schreeuwde een kind.

Een man deed open, bekeek me en zei: 'We hebben niks nodig.'

'Daar kom ik niet voor,' antwoordde ik gehaast en fluisterde: 'Ik moet bij u aanplakken. Maandag is er verkoping. U moet gauw op kantoor komen praten.'

'Waarover?'

'Over een regeling.'

'Die stofzuiger heb ik al lang betaald,' antwoordde de man.

'Maar niet de kosten van de rechtszaak, en van het beslag,' zei ik.

'Afbetalingsmaatschappijen. Zwendelaars zijn het. En nou kom jij me waarschuwen. Waarvoor eigenlijk? Word ik daar een cent beter van?'

Ineens voelde ik me onzeker. 'Als u het eraf haalt zien de burens het niet,' mompelde ik zonder overtuiging.

'Ze mogen vooral mijn schande niet ontdekken,' snauwde hij me toe. In het halfdonker kon ik zijn gezicht nu beter zien. Zorgelijk, verdrietig.

Een meisje van een jaar of zes was bij hem komen staan en hield hem aan zijn broek vast.

‘Vooruit, naar je moeder jij,’ en hij gaf haar een klap. Huilend verdween ze in de huiskamer. Toen kwam de vrouw erbij.

‘Wat is hier aan de hand?’

‘Ze willen bij ons aanplakken.’

‘Van die deurwaarder?’

‘Ja.’

‘Hij?’

‘Ja.’

‘En dat komt-ie vertellen? Om ons te treiteren zeker.’

‘Nee mevrouw,’ zei ik haastig, ‘dan kan u het eraf halen.’

‘Mag dat dan?’

‘Nee,’ antwoordde ik, ‘maar als niemand het ziet...’

‘Jij weet het dan toch?’

‘Maar ik ga meteen weg als ik het heb aangeplakt.’

‘Kom mee naar binnen,’ zei de vrouw en greep haar man bij de schouder. ‘Hij luist ons erin.’

‘Meneer wil dat je bovenkomt,’ zei Lodewijk, en keek mij smekend aan.

‘Ik doe het echt niet.’

‘Wat moet ik dan zeggen?’

‘Dat ik nog een hele stapel werk heb liggen.’

Met zijn allen naar de radio luisteren omdat koning Albert werd begraven. Lodewijk was al de derde geweest om me te halen. Ik ging niet. Absoluut niet.

'Meneer is vreselijk kwaad.'

'Ik ga niet zitten meehuichelen.'

Lodewijk veegde met een zakdoek het zweet van zijn voorhoofd.

'Dan moet je het zelf maar weten. Ik heb je gewaarschuwd.'

De deur smakte tegen de muur, en nu stond de baas voor mij.

'Waarom kom je niet als ik het zeg?' vroeg hij met ingehouden drift.

'Ik werk liever,' antwoordde ik zachtjes. Waarom liet hij me niet met rust?

'Ik bepaal anders wanneer er gewerkt moet worden,' beet hij me toe.

'Naar de radio luisteren is geen werk.'

'Maar het is wel in mijn tijd. En daar ga ik over.'

'Dit heeft er niets mee te maken.'

'Nee? En waarom weiger je dan?'

'Omdat ik niet voor de koning ben.'

'Vind je het soms niet verschrikkelijk dat hij is doodgefallen?'

Ik haalde mijn schouders op.

'Geef antwoord als ik je wat vraag.'

'Toen vorige maand socialisten door Dollfuss werden doodgeschoten was er ook geen rouwdienst voor de radio.'

'Dat is maar goed ook...,' snauwde hij, en holde weg.

Juist toen ik een paperclip naar Lodewijk gooide, die over zijn werk gebogen zat, ging de deur open, en kwam Luisa binnen, een blad met koffie voor zich uit dragend. Het ovale ijsertje viel in een van de kopjes. Zo laten. Niemand had het gezien.

‘Wie heeft me dat geflikt,’ schreeuwde de boekhouder plotseling, en spuugde het paperclipje op de grond.

Zou ik het vertellen? Dat het niet met moedwil was? Ze zouden mij toch de schuld geven. Lodewijk deed zo iets niet. Die wou deftig zijn, als meneer. Een donker pak. Een gouden lorgnet. Alleen keek hij vriendelijker. Behalve de laatste tijd. Hij mocht van meneer geen verkering hebben met Luisa, het Duitse dienstmeisje.

‘Wie heeft het godverdomme gedaan,’ riep de boekhouder opnieuw.

‘Ik, meneer,’ zei ik schuchter. ‘Het was niet...’

‘Snotneus. Jij altijd met je grapjes. Het had wel in mijn verkeerde keelgat kunnen schieten. En wat dan?’

Hij keek me doordringend aan.

‘Nou weet je geen antwoord te geven, hè? Ik heb niet met je op school gezeten of met je geknikkerd.’

‘Nee meneer.’

‘Nee meneer. Nee meneer. Jij denkt ook: als ik maar lief doe. Heb je er nog meer in gegooid?’

‘Echt niet.’

De boekhouder gooide een sloot koffie op het schoteltje en slurpte het op. De ergernis was van zijn tanig gezicht verdwenen. Hij had vroeger gevoet-

bald en er een knietje aan overgehouden. Daar kon je zomaar doorzakken. Tijdens de mobilisatie was hij, op weg naar zijn onderdeel in Limburg, in het donker in een put gevallen en er met zijn ransel in blijven hangen, vijf uur lang, tot hij werd ontdekt.

‘Klootzak,’ zei hij plotseling tegen me, dan, tegen Van Gasselt die dossiers zat te schrijven: ‘Hier hebt u de stukken voor het registratiekantoor. U moet nu meteen gaan.’

‘En jij moet het echtscheidingsvonnis op zegel overtikken,’ zei hij tegen mij. ‘Meneer moet het om half vier hebben.’

Vier bladzijden. Half drie. *‘Vleselijke gemeenschap met een ander dan haar wettige echt- en huisgenoot’* type ik. Nu kwamen de bijzonderheden.

‘Heb je dat vonnis klaar?’ riep meneer, zijn hoofd door de deur van het voorkantoor stekend.

‘Bijna,’ antwoordde ik.

‘Hoeveel?’

‘De helft.’

‘Je maakt er kauwgum van.’

‘In vijftientig minuten,’ verdedigde ik me.

‘Jij hebt stront in je vingers.’

Dat liet ik me niet zeggen.

‘U kan het zo vlug niet.’

‘Dat dacht jij maar.’

‘En toch is het zo. Ik wed dat u die laatste twee bladzijden niet in een half uur kan tikken.’

‘Waarvoor?’

‘Een pakje sigaretten.’

Meneer duwde me opzij, ging achter mijn machine zitten. Hij vergiste zich, vloekte in zich zelf. 'Waar is je vlakje?' vroeg hij nors. Zijn vingers bewogen zich over het toetsenbord als de poten van een spin, hoekig en aarzelend.

'U hebt het verloren,' zei ik triomfantelijk.

Lodewijk en ik stonden klaar om naar huis te gaan. We waren nog met zijn tweetjes, en het was laat geworden voor de zaterdagmiddag.

Toen werd er aangebeld.

Even schrok ik, als altijd, omdat ik, de jongste, moest opendoen.

Mr. Kondansky vroeg naar meneer.

'Hij is er niet,' antwoordde ik. Er was grote haast bij. De advocaat wilde wachten tot ik hem gevonden had, waar dan ook.

Aarzelend liep ik door de binnentrap naar de huiskamer boven. Luisterde aan de deur. Klopte aan. Er was niemand in het hele huis. Lodewijk beweerde van wel. 'Meneer gaat tegenwoordig met Luisa naar bed als mevrouw naar haar broer in Groningen is.' Dat loog hij. Vast en zeker. Dat deed meneer niet. Mevrouw was veel te aardig. Ik was haar lievelingetje, beweerde Lodewijk want ik kreeg altijd chocola, maar ze was voor iedereen aardig. Ze zou het toch zeker merken. Aan het bed.

Ik kon wel even doorlopen. Gerust. Het kon niet. Dan wist ik het meteen.

'Meneer,' schreeuwde ik omhoog langs de trap naar de tweede verdieping.

Het bleef stil.

‘Meneer...’

Weer liep ik een trap op. Ik klopte, duwde aan de deurknop, viel naar binnen, zag een leeg bed en rende naar beneden.

Op de Vijzelgracht parkeerde meneer zijn auto. Met zijn korte benen liep hij driftig voor ons uit, sloeg rechtsaf de Nieuwe Looiersstraat in, keek in zijn papieren. ‘Hier moet het toch zijn,’ mompelde hij, en bleef staan voor een vierkant, zwart geteerd bakstenen huis vlak bij de hoek. Buitenom liep een groene houten trap naar boven, tot aan de eerste verdieping. Tien treden, een platje, een donkergroene deur. Tweehoog belde de baas.

In het duistere portaal bracht hij het lint met penning zichtbaar om zijn hals en liep onmiddellijk naar boven. Lodewijk en ik stommelden achter hem aan op de onverlichte trap, waarvan de treden door de jaren waren uitgehold, kwamen op een tweede portaaltje en zochten, met de voeten tastend, de weg verder omhoog.

Er brandde licht op de tweede verdieping, en een bleke, magere vrouw stond in de deur. Zij was niet onknap, misschien dertig jaar. Haar springend, kortgeknipt haar was slordig gekamd. Haar lippen onzorgvuldig aangetipt, maakten haar mondhoecken te breed. Maar zij had mooie, donkere, droeve ogen, groot en vochtig, en een warme, diepe stem.

‘Komt u binnen, heren.’

Haastig sloot zij de deur achter ons.

De kamer was groot, bijna een zaaltje, misschien door de onvoldoende meubilering en de lage balkenzoldering. Licht viel door twee ramen naar binnen, scheen op een langwerpige, ongedekte tafel. Er zat een jongetje, niet ouder dan acht jaar. Hij had zijn zondagse kleren aan, en keek naar ons met de grote verbaasde ogen van zijn moeder, uit een even bleek gezichtje. Voor hem stond een groot bord pap, waarin hij gedachteloos met zijn lepel roerde.

‘Eet jij maar door hoor jongen,’ zei meneer geruststellend, en richtte zich weer tot de vrouw.

‘Dit is toch uw zoontje?’

‘Ja,’ antwoordde zij.

‘Corrie heet je, hè?’ vroeg hij vriendelijk aan het kind, dat haastig knikte.

‘En u bent...’ De baas las voor uit het vonnis, ...zoontje werd aan de vader toegewezen en moest door de moeder aan hem worden afgestaan.

‘Ik begrijp wel dat het verdrietig voor u is, maar ik moet uw zoontje meenemen, in opdracht van uw vroegere man.’

‘U krijgt hem niet,’ antwoordde de vrouw bitter.

‘Het zal wel moeten. De rechter heeft het zo beslist. Als u niet meewerkt moet ik geweld gebruiken. U moet verstandig zijn.’

‘Dat ben ik. Daarom blijft hij bij me.’

De baas gaf mij een wenk bij het jongetje te gaan staan, maar de moeder liep er ook naar toe, en de deurwaarder volgde haar.

‘Nee,’ gilte ze, ‘mijn man deugt niet.’

Angstig keek het jongetje voor zich.

‘In de stukken staat dat u een inktpot naar zijn hoofd hebt gegooid.’

‘Hij wou me gebruiken,’ snikte de vrouw.

Weer wenkte meneer, dat ik het jongetje mee naar buiten moest nemen. Op de trap kon ik hem geen hand geven, tilde hem op, en hij hing als een loden gewicht om mijn nek zodat ik bijna stikte.

Buiten zette ik hem neer.

‘Ik wil niet naar papa,’ zei hij zacht, en herhaalde het automatisch.

‘Waarom dan niet?’ vroeg ik, ‘papa is toch ook lief?’

‘Hij slaat me altijd.’

We stonden zwijgend bij elkaar. Wat ben je lang tegenover zo’n jongetje, dacht ik, twee hoofden groter.

Toen wilde hij zich losrukken, trapte tegen mijn scheenbeen tot de tranen in mijn ogen kwamen. Ik schudde hem door elkaar. ‘Rotjongen,’ beet ik hem toe.

Hij scheen te kalmeren en diep na te denken.

‘Dan bent u de kinderdief,’ mompelde hij verbaasd, en het was alsof hij een ontdekking deed.

Zwijgend stonden we naast elkaar, hand in hand.

Een ogenblik keek hij schuchter naar mij omhoog.

Ik hield hem niet langer vast, doch hij aarzelde, zoals een diertje eerst niet weet wat het moet doen als men het de vrijheid hergeeft.

Toen rende hij weg, keek nog een keer om, holde steeds verder bij mij vandaan, terwijl ik hem na-

staarde tot hij voorgoed uit mijn gezichtsveld was verdwenen.

Sallie Wegloop

...een naakte vrouw snelt over straat... golvende lange haren en borsten meewiegend met haar bovenlichaam, terwijl zij in vervoering zingt en voor zich uit staart... mensen lopen achter haar aan en roepen zonder dat zij het hoort... ik dring naar voren om bij haar te komen, maar dan verdwijnt zij, en steeds opnieuw...

Een man spreekt mij vermanend toe. Mijn hart hamert in mijn borst, zo schrik ik. Klam is mijn lichaam van zweet. Het is alsof er met scheermesjes in mijn voorhoofd wordt gekerfd tot ik er misselijk van word.

Angstig richt ik mij op, gooi dekens van mij af. Alleen in een bed. Een kamer die ik niet ken. Gebroken licht door groene gordijnen.

...de melkprijs wordt met een cent verhoogd...

Iemand heeft hier gisteravond de radio laten aanstaan. Waar ben ik in godsnaam? Mijn broek ligt op de grond gesmeten, mijn jasje hangt scheef over een stoel. Op een nachtkastje naast het bed rust breekbaar een staafje zilverwitte as van een opgebrande sigaret. Een schroeivlek op briefpapier, en als ik het knopje van een schemerlamp indruk lees ik: Hotel Vijfde Stad des Lands. Vijla, valt mij in, en even moet ik glimlachen, doch mijn hoofd doet me pijn. Vijla, onze steno-afkorting.

Nu weet ik het weer.

Er was raadsvergadering gisteravond.

De laatste van de begrotingsbehandeling.

De burgemeester had aan het eind ervan zijn nieuwjaarsrede uitgesproken en iedereen bedankt voor de acht inspannende vergaderingen: wethouders, raadsleden, ambtenaren, pers, bodes. Guus en mij, de stenografen, had hij overgeslagen, al hadden wij het hardst gewerkt van allemaal. Terwijl anderen zich alleen om hun eigen specialisme bekommerden, moesten wij ons overal in verdiepen: financiën, bustarieven, gezondheidszorg, sportzaken, sociale zorg, gasbedrijf, elektriciteit, verkeer, cultuur. Als er werd gelachen of geschreeuwd zodat niemand kon verstaan wat een spreker zei, moest het toch gaaf in het verslag, en dat was onze zorg.

De koppijn liet mijn gedachten hol weerkaatsen.

Ik stapte mijn bed uit en liep tegen een stoel aan die omviel. Op hetzelfde ogenblik rinkelde de telefoon. Waar stond dat ding? Terwijl ik de haak wilde opnemen, drukte ik hem omlaag. Opnieuw werd er gebeld. 'Het is zeven uur.'

'Al goed,' antwoordde ik.

Ik schoof de gordijnen open, maar haastte mij weg van het raam, dat op een plein uitkeek.

Woedend was Guus naar de burgemeester toegestapt, die zijn hand al had uitgestoken om de zoveelste nieuwjaarswens in ontvangst te nemen. Mijn baas had net gedaan alsof hij niets zag en om gegevens gevraagd voor het verslag. Ik was intussen blijven zitten.

Guus mijn baas?

Dat was hij, al wilde hij het niet toegeven. Ik werkte immers voor hém, en niet voor de gemeenten? Hij sloot de contracten af, stelde de tarieven vast, en daarvan kreeg ik een gedeelte. Wat hij meer ontving was meerwaarde, zou je kunnen zeggen. Daar moest ik echter niet mee aankomen. Hij was anarchist. Vrijheid blijheid. Daarom was hij stenoograaf geworden. Eerst allerlei gedonder. Als onderwijzer ontslagen om zijn vrij huwelijk. Nu waren er alleen de contracten, een baas had hij niet meer. Voor de inhoud van hetgeen hij opnam was hij niet verantwoordelijk, behalve voor de juiste weergave van de redevoeringen. Verder kon hij zijn eigen gang gaan in het leven.

Het was ook mijn overweging geweest om stenograaf te worden. Maar soms werd je kotsmisselijk van de onzin waar je een goed verslag van moest maken. Een gereformeerd raadslid verzette zich tegen het plaatsen van een bliksemafleider op een blok flats. Als het God behaagde dat de bliksem insloeg, mocht de mens het niet verhinderen. Twintigste eeuw. De bijbel werd er bijgehaald. Deuteronomium. Naar de leeszaal om het op te zoeken. Een raadslid, militair buiten dienst, was opgestaan om te protesteren tegen de gebruikelijke formulering: voor kennisgeving aangenomen. Je neemt er immers kennis van, en dus moet het zijn: voor kennisneming... Twintig minuten had hij erover staan leuteren.

Tijdens die zitting was Thomas erbij geweest om op te nemen, in plaats van zijn vader Guus. Hij

moest ook stenograaf worden, maar kende het vak als een droogzwemmer. Alles had hij onder de knie, behalve de praktijk. Ging hij met zijn vader mee, dan lukte het niet. Te zenuwachtig. Met een trillende hand hield je het niet bij. Evenmin als je élk woord opnam, met inbegrip van herhalingen en onzin. Begrijpen wat er gesproken werd, des Pudels Kern. De rest weglaten. Voor alle zekerheid had ik met Thomas meegestenografeerd. Stel je voor, meer dan een kwartier van dergelijke onzin in een gemeenteverslag. Drie regels waren voldoende. En wat Guus niet was gelukt, zijn zoon inwerken, daar was ik in geslaagd. Eerst had ik er iets extra's voor gekregen, later was dat niet meer nodig. Guus wilde rechtvaardig zijn en had me verzekerd: voor jou en Thomas geldt hetzelfde tarief. Eens was ik geschrokken, want hij had voor hem de telefoon betaald, voor mij niet. Hij had Thomas – zonder mij – naar een Provinciale Statenzitting gestuurd waar moest worden gestemd over nieuwe leden voor de Eerste Kamer. Prachtzittingen. Een kwartiertje kruisjes zetten bij een aantal namen. Je kon het Guus niet kwalijk nemen. Het moeilijke werk kon ik beter aan.

Met zijn zoon kon ik er niet over spreken. Een goeie jongen, vriendelijk en geduldig, al was hij een enkele keer geprikkeld als hij op weerstand stuitte, h j, de zoon van Guus. Mijn baas.

Mijn baas?

Guus beschouwde mij als zijn gelijke. Daar kon niet aan worden getwijfeld. Toch was hij als steno-

graaf beter dan ik. Het vak had hem versleten. Zijn hand beefde als een riet bij het opsteken van een sigaar, maar als hij stenografeerde tekende hij de woorden. Zo snel als de pest. Stenograaf, wilt u wat langzamer opnemen, ik kan u als spreker niet bijhouden.

Duur hotel. De burgemeester woonde hier toen hij nog niet was getrouwd. Eigen radio, telefoon. Poepdoos. Vroeger pieste je in het fonteintje. Lekker, zo'n douche. Net regen. Meiregen, wor je groot van. Water driupt in je ogen. Als bij onder water zwemmen. Alles groen. Shower, zeggen de Amerikanen. Sjouwer, Mosie Sjouwerman. Vroeger trok ik altijd af. In het badhuis. Kon niemand me zien. Thuis een keer. Moeder kwam juist binnen. Ze deed alsof. Doen ze altijd. Eerst betrappen.

Waarom was ik gisteravond zo driftig geworden tegen Guus? Hij had me jaren geleden aangenomen toen ik werkloos was, nog heel wat van het vak moest leren. Ik mocht hem wel dankbaar zijn, en was dit ook steeds geweest. En nu, plotseling... Hij was helemaal geen kwaai kerel, als hij maar niet zo autoritair was. Had hij zelf geen benul van, en toch: wat hij zei móést gebeuren. Je was dom als je het anders deed. Hij was immers de koning in het vak. Koning. Gekke aanduiding voor een anarchist. Graag vertelde hij, dat er in zijn kringen lang gediscussieerd was over de vraag of hun geestverwant Henry Moore een koninklijke onderscheiding, zijn benoeming in de adelstand, mocht aanvaarden. 'Je hebt er geen idee van hoeveel anarchistische stro-

mingen er bestaan,' zei Guus. 'In Spanje was het een revolutionaire massabeweging, maar in andere landen, ook in Nederland, is het in sterke mate Tolstojaans, tegen elk geweld. Zo zelfs, dat Kees Boeke, de onderwijzman, in de jaren twintig weigerde postzegels op zijn brieven te plakken, omdat het geld de staat ten goede zou komen. Sterker nog: nadat Hitler in Duitsland aan de macht was gekomen, liep er in onze kringen een zogenaamde Duitse emigrant rond waarvan wij de zekerheid kregen dat hij een nazi-spion was. Hij bracht werkelijk emigranten aan, en we moesten hem kost wat kost kwijt. Maar de geweldlozen meenden dat hij diende te worden overtuigd van de dwalingen zijns weegs.' Schandalig, vond Guus zelf. En dan kwam er nog meer kritiek. Hij erkende de goede kanten van de Russische revolutie, ook voor de arbeiders in het Westen. Het kapitalisme had nooit zo grote concessies aan de arbeidersklasse gedaan zonder de heilige angst voor het Russische spookbeeld.

Guus vertrouwde mij zijn twijfel toe als aan een vriend, en dat was waar, tijdens het gezamenlijk zwoegen op al die vergaderingen en de vrije uren die wij daarna samen doorbrachten, was er een stevige vriendschappelijke band tussen ons ontstaan. Ja, hij had mij geholpen. Hij had váák mensen geholpen, tijdens de bezetting een ter dood veroordeelde jonge communist. Door zijn vak kende hij een autoriteit die NSB'er was geworden, en bij hem had hij om bemiddeling gepleit. Zo was de jongen gered, en Guus was nog ontroerd als hij erover sprak.

Zijn stem trilde van verontwaardiging als hij de jodenvervolgingen noemde.

Gisteravond had hij over heel andere dingen gesproken, en nu ik het me voor de geest wilde halen draaiden mijn gedachten als een kat om de hete brij. Ik zocht onder de deken naar een sok, die ik in mijn broekzak ontdekte, trok een schoenveter stuk en knoopte de eindjes aan elkaar. Toen verdween ik naar de eetzaal.

Een stadhuisbode had na de vergadering voor Guus en mij het hotel besproken omdat er geen trein meer ging. Ik was vanmorgen met moedwil zo vroeg opgestaan om Guus niet te ontmoeten; er was helemaal niemand. Zou hij nu denken aan mijn woedende reactie, plotseling, zonder dat ik het zelf had gewild? Vroeger had ik mij vaak op de tong gebeten, liever dan iets te zeggen als hij me had opgejaagd. Nooit deed je genoeg. Taak van stenograaf. Taak van stenograaf. Taak van stenograaf. Hij maakte me half gek, en was toch een reuzekerel. Daarom werd het zo moeilijk. Hoe kon je hem iets weigeren?

‘Die vergadering in Hengelo, wil je daar alleen naartoe?’

‘Maar ik heb al zo’n achterstand.’

‘Het is een hameragenda. Een half uurtje werk.’

Het ging goed, een stief kwartiertje, totdat een raadslid opstond: ‘Ik maak bezwaar tegen dit punt. Nee, ik eis hoofdelijke stemming.’

‘In een openbare vergadering?’

‘Dan maar besloten.’

Vijf lange uren besprak de raad de verkoop van gemeenteground aan een bedrijf. Anders namen Guus en ik om beurten op, steeds een kwartier, en wie van ons tweeën vrij was noteerde interrupties, holde raadsleden achterna om citaten uit hun handen te rukken voordat de pers ze had opgevraagd. Maar in mijn eentje draaide ik mee als een mallemolen, terwijl ik stenografeerde, namen noteerde, opsprong als er even werd gezwegen, naar mijn plaats terugrende, duizelde en me zelf tot de orde riep om weer op te nemen, alweer...

's Nachts, in een hotel, kon ik niet meer slapen, en daarna, thuis, kreeg ik longontsteking. Met een gevoel van opluchting van alles bevrijd te zijn.

En toen ik beter was.

'Je moet ook mee naar Breda.'

'Onmogelijk.'

'Als we het niet doen kost het me een contract. Daar moeten wij van leven.'

Spreekers met Brabants dialect. 'Weet u wel, wethouder, die straat bij de Ginnekenmarkt? Nee, niet de Baronielaan, links erachter!'

Guus had me erover opgebeld, zulke onzin mocht niet in het verslag. De werkelijke straatnaam moest erin. Van een volwaardig stenograaf verlangde hij beter werk. Ik diende mijn hersens te gebruiken. En het Nederlands deugde ook niet. Zes woorden had ik nodig als ik met vijf kon volstaan. 'De bouw van woningen realiseren' was het vormloze jargon van raadsleden, daar moest ik een ander werkwoord voor kiezen. Guus maakte van zo'n verslag een lite-

raire gebeurtenis, ofschoon geen sterveling het later ooit zou lezen. Alleen als de raad het moest goedkeuren, maakten de raadsleden zich er druk om. Ieder wilde het zo mooi mogelijk gezegd hebben. Daarvoor moesten hun woorden worden veranderd. Wat werd er dikwijls slecht Nederlands gesproken, en hoe vaak werd niet het tegendeel gezegd van het bedoelde. De bedoelingen juist weergeven, dan was je een goed stenograaf.

Zo had Guus het er bij mij ingehamerd, me betuteld soms, me omgevormd tot ik het beet had.

Waar bleef de kelner met het ontbijt?

Ik riep: 'Ober...' hij hoorde me niet. Iets harder: 'Ober,' weer geen sjoef.

Aarzelend wreef ik met een hand over mijn kin en voelde de stoppels. Ik veegde voorzichtig, onder tafel, een schoen langs een broekspijp, toen de andere. Die kelners roken het als je geen duur hotel gewend was. In Zuid-Amerika riepen de mensen 'psst' om een kelner te waarschuwen. Hier waren er die met hun vingers knipten.

'Ober,' riep ik nog eens, liep naar hem toe en vroeg, terwijl hij voortging zijn ochtendkrant te lezen: 'Meneer, ik wou graag mijn ontbijt.'

De zwartgerokte man keek me even spottend aan, knikte minzaam, las door, verdween ten slotte om me te bedienen.

Dat was het, Guus was een kei van een kerel, en je kon hem moeilijk iets weigeren. Maar gisteravond had hij mij geprezen. Ja, zo was het begonnen. Hij had me geprezen. Voor of tijdens een vergadering

namen we nooit een borreltje of zelfs een glaasje wijn... alcohol remde de schrijfsnelheid. Na die acht begrotingsvergaderingen waren we uitgedroogd. Guus had getrakteerd. 'Vooruit, neem nog een glas.' En zelf had hij meegedronken. Meer dan hij gewend was. Spraakwater.

Nog nooit had hij zo'n goede kracht gehad als ik was, verzekerde hij. Met politieke feeling. Daar zat het 'm in. Belangrijker dan snelheid. Ik wist wat ik opschreef. Alleen *dán* kom je er later weer uit. Of ik me die stenografe met haar 400 lettergrepen herinnerde. Eén grote brij was het geworden. Een blamage. Hij was erg blij met mij. Het gaf hem een gevoel van rust, nu hij een dagje ouder werd.

'Bijna zeventig ben ik al, eerstdaags scheid ik er mee uit.'

Hij zei het met iets van weemoed in zijn stem. Gek dat ik daar nooit aan had gedacht.

'Het is ook fijn dat je zo goed met Thomas kan samenwerken.'

'Waarom niet?' vroeg ik bescheiden.

Plotseling herinnerde ik me een gesprek met zijn zoon, die me had verteld dat zijn moeder een Swellem was en uit Groningen kwam, waar haar vader een paraplufabriek had bezeten. Dat moest familie van grootmoeder zijn. Zij heette zo van haar meisjesnaam, had daar ook gewoond, en zelfs over een paraplufabriek had ik wel eens gehoord. Alleen was haar vader een welvarende veeboer geweest, totdat de niet verzekerde koeien mond- en klauwzeer hadden gekregen en zijn bedrijf over de kop was ge-

gaan. Daar had mijn grootmoeder haar karakter aan overgehouden. Al haar kinderen had ze opgejaagd om weer hogerop te komen in de wereld. Ik had het zonder argwaan aan Thomas verteld; die antwoordde geïrriteerd dat we geen familie van elkaar waren.

Toen vertelde ik het aan Guus.

‘Weet je dat je vrouw enigszins op mijn moeder lijkt? Ze heeft hetzelfde donkere, lange haar, de vorm van het gezicht.’

‘Hoe kom je daarbij?’ vroeg Guus terwijl hij zijn wenkbrauwen fronste.

‘We zijn nog familie,’ antwoordde ik lachend, en ook hij moest aanhoren hoe het in elkaar zat.

Tot mijn verwondering ging hij er helemaal niet op in.

En weer zei hij: ‘Het is een geluk dat je mijn rechterhand bent. Ik durf nu met een gerust hart mijn bureau aan Thomas over te dragen. Dan kun je ook zijn rechterhand worden.’

Het was alsof mijn hart stilstond, en het galmde in mij na: ...rechterhand...rechterhand...rechterhand... Daarom al die woorden, waardoor ik me zo gevleid gevoeld had. Eerstdaags zou Thomas dus mijn baas zijn. Thomas, die ik had ingewerkt. Thomas, veel jonger dan ik, veel minder ervaring dan ik, maar wél zijn zoon. En zonder dat ik er ooit over had nagedacht, antwoordde ik: ‘Je vergist je. Ik had mijn werk als gemeenteraadsstenograaf na deze begroting bij je willen opzeggen. Je moet voor mij een ander zoeken.’

Ik schrok van mijn eigen woorden, die door een vreemde schenen te worden uitgesproken.

Guus was bleek geworden, wilde me bij mijn arm grijpen, doch ik was al opgestaan, en rende weg.

Een puinhoop, al mijn vriendschappen. Eerst trok je de mensen aan, dan, als ze je in vertrouwen namen, trapte je ze wild van je af. Elk woord van hen kreeg een diepere betekenis. Een verspreking onderging je als een belediging. Laat me met rust, dacht je in je zelf, maar je stond erbij met een glimlach die je misselijk maakte. Die lieve jongen, die goeie klootzak. En dan gebeurde het voor je het wist. Je werd te scherp zonder dat je het zo bedoeld had, je verbrak banden en bleef weer achter, in je eentje. In je eentje? Dat was niet waar. Altijd was Bea er wel, die mij opving, en mij beter kende dan ik mij zelf. Sallie Wegloop, noemde ze me soms. De oorlog heeft je uit de baan geslingerd, en daarom ben je nooit je zelf geworden.

Weer naar kantoor, anders zat er niet op. Arbeiders die een ingewikkelde machine repareren, doen moeilijker werk dan de routine achter een schrijfmachine. Stenograaf af... Verder gebracht dan vader. Die kon zijn steno-examen niet betalen. De oude Drees was ook stenograaf geweest, had zelfs voor Guus gewerkt. En Dickens was als stenograaf begonnen, de grote Dickens. Voor hem was het een start, jij smakt alleen maar omlaag.

Guus zou me wel een slecht mens vinden, dat ik

hem zo in de steek liet. Een slecht mens. Dat gevoel droeg ik altijd bij me, al wist ik dat anderen er zo niet over dachten, en dat het onzin was. Hoe raakte je het ooit kwijt?

Het moeilijkste was dat je niet wist waar de schuld lag. Vloeken op die oude zou oneerlijk zijn. Kon je van hem anders verwachten? Hij had zijn bureau opgebouwd, tientallen jaren, zelfstandig contracten afgesloten met de gemeenten. Waarom zou hij het mij cadeau doen? Zou jij anders hebben gehandeld? Ook jouw zoon gaat immers voor.

Wat wilde ik feitelijk? Ik had al lang op eigen benen kunnen staan. Een Kamerstenograaf had me gevraagd om met hem, op basis van gelijkheid, Provinciale Staten te stenograferen. Toen was de kans er, maar je wou het niet tegenover Guus. Andere klusjes.

De aula van het sterfhuis was gevuld met high society. Een bankpresident was verongelukt, en nu namen zij afscheid, collega's en autoriteiten, die om beurten het podium bestegen om plechtig iets te vertellen uit het leven van hun vriend of medewerker, met zachte stem, somber, eentonig. Zijn vrouw had het auto-ongeluk overleefd. Ze lag in een ziekenhuis en wilde de tekst hebben van al het gesprokene.

'Gaat u in deze nis staan,' verzocht een aanspreker mij vriendelijk, 'dan kan niemand u zien.' Een gordijn werd dichtgetrokken. In het halfduister drukte ik mijn schrift tegen een zijwand, had gelukkig een potlood bij me toen mijn vulpen niet wilde

schrijven. Wist ik maar waarover werd gesproken, zoals andere keren, als je het tevoren had gevraagd.

Nauwelijks zweeg de laatste spreker, of ik haastte me naar buiten, vóór de anderen, zocht naar de plaats waar de kist zou worden neergelaten. 'Gaaf u daar achter de grafsteen zitten van het volgende pad, zó dat u onzichtbaar bent.'

Ik hurkte, bukte mijn hoofd, legde mijn schrift op een knie. Ik kon niemand zien, maar hoorde het schuifelen van voeten, mensen die fluisterend een halve kring vormden. Het ging regenen, en haastig zette ik mijn kraag op, boog me nog meer voorover om te zorgen dat mijn schrift niet nat werd.

Toen sprak de oudste zoon. Hij snikte, en mompelde: 'Lieve vader.' Je hoorde alleen het ruisen van bladeren, het neerkletteren van druppels. Weer volgden woorden: ...ergste...mama...ziekenhuis... Tiny... Misschien kreeg ik dertig woorden op papier, en toch maakte ik er een goed verhaal van, dat de moeder zou ontroeren.

Elk verslag is steeds weer een wedstrijd, had Guus me geleerd. Guus, altijd Guus.

Ik voelde een hand op mijn schouder, en ik schokte.

'Is het goed?' vroeg Guus, en ging tegenover mij zitten. Schuw keek ik naar zijn streng, vastberaden gezicht. Achter zijn gouden bril keken zijn ogen mij eer zorgelijk dan kwaad aan, en vriendelijk vroeg hij: 'Wat is er met jou aan de hand? Zo ken ik je niet.'

Ik haalde mijn schouders op en zweeg.

'Je meende toch niet wat je gisteravond zei?' drong Guus aan.

'Jawel,' mompelde ik voor me uit.

'Ik begrijp er niets van.'

'Als ik het maar snap,' beet ik van me af, en schaamde me voor mijn eigen lomphheid.

Guus wenkte de kelner, vroeg: 'Je drinkt toch wel een kopje koffie met me, hè?' en bestelde twee koffie.

'Ik heb er de hele nacht van wakker gelegen,' vervolgde hij, 'en van alles ging me door het hoofd. Hoe moet het nu verder met het werk?'

'Dat is mijn zaak niet meer,' antwoordde ik, en weer had ik spijt van mijn woorden.

'Heb ik je soms gegriefd?' vroeg Guus voorzichtig, en toen: 'Vind je het tarief niet hoog genoeg? Ik ben in onderhandeling, er komt een belangrijke verhoging, daar zul jij ook van profiteren.'

'Niet meer,' zei ik alleen.

'Waarom dan toch?'

'Ik ben het zat.'

'Wat ben je dan van plan?'

'Weet ik nog niet.'

'Het ligt toch niet aan Thomas?' en in de stem van Guus klonk voor het eerst argwaan door. 'Hij is bijzonder op je gesteld. De samenwerking tussen jullie zal werkelijk geen moeilijkheden opleveren.'

Samenwerking noemde-ie dat, Thomas de baas, ik de rechterhand.

Ik zweeg.

We slurpten aan onze koffie, pelden ons eitje, in

gedachten... Zouden we straks samen naar het station lopen? Waar moesten we nog over spreken? Maar Guus keek mij onderzoekend aan, en zei: 'Je bent jaloers op Thomas, dat is het.'

Zijn woorden schrijnden in mijn ziel als jodium in een open wond.

De Rode Burcht

De Rode Burcht

Als een massief bolwerk torende de Rode Burcht boven de oude binnenstad van Amsterdam. Omringd door geasfalteerde straten, saaie lintwormen als alle gedempte grachten, leek het zich voor de eeuwigheid op een onneembaar eiland te hebben gevestigd. Links een steeg, waar balen krantenpapier werden binnengerold. Vrachtwagens versperden de achteringang voor het personeel, om er de krant, De Vrije, in te laden en te vervoeren naar verre delen van het land.

Een huisje-met-trapgevel, in vele standen gefotografeerd, vormde aan de overkant een rustpunt in het stadsgewoel. Je kon er sigaretten kopen, naast een café, waar journalisten elkaar de laatste nieuwtjes vertelden, op hun chefs kankerden omdat die véél te rechts waren, en soms een glaasje meer dronken dan zij konden verdragen.

Daarachter, log en lelijk, een oude kerk met gifgroene, koperen koepel, ten offer gevallen aan de geest des tijds en gedoemd als zakentempel haar laatste levensjaren te slijten. In een steeg erheen haastte zich dag en nacht het manlijk geslacht, starend naar vrouwen van onbestemde leeftijd, die er voor een stief kwartiertje hun lichamelijke verhuurden.

Aan de voorzijde van het dagbladgebouw reden trams van en naar het Centraal Station, terwijl hun bestuurders driftig tingelden om de rails vrij te ma-

ken van die verdomde auto's en vooral van vrachtwagens, waarvan de chauffeurs op hun beurt meetoeterden in het hels lawaai.

Maar wie door een draaideur de Rode Burcht betrad, bevond zich, verrast, in een tientallen meters hoge hal, waar gekleurde lichtbundels, als vormden zij een toneelverlichting, binnenvielen door glas-in-loodramen, waarop vastberaden arbeiders in blauwe overalls fakkels en vlaggen torsten, schouder aan schouder naast de raderen van machtige machines en een fier kraaiende haan. Gegalm van stemmen vermengde zich met het gekets van voetstappen op de marmeren vloer en trappen die vijf verdiepingen hoog wentelden. 'Als je dáár afduvelt,' dacht ik een ogenblik, maar ik hoefde niet verder dan de tweede etage: personeelszaken.

Wat zou ik ook weer zeggen als ik bij Klaas Overflakkee was? Natuurlijk, de groeten van Bea. Vertellen dat ik kwam solliciteren. Maar dat had ik al geschreven. 'Meneer' had hij mij in zijn uitnodiging genoemd, meneer, gek als je elkaar zo goed kende. Die nacht van oud-en-nieuw, lang geleden, toen Bea en ik verkering kregen, had hij aan haar zij ingehaakt, vertelde ze later. Vreemd dat ik het niet meer wist. Ik schraapte luidruchtig mijn keel, misschien zou hij het horen. Toen klopte ik aan.

Op hetzelfde ogenblik opende Klaas de deur, legde een hand op mijn schouder en leidde me naar binnen. In een oogopslag keek ik of hij veel veranderd was. Vrij lang en schriel van postuur, zodat zijn groen tweedjasje om zijn schouders slobberde. Hij

was toch iets dikker geworden, maar had nog steeds een smal, scherp gezicht, een grote neus, een spitse kin. Als een bontje lag zijn grijzend haar om zijn schedel die al begon te kalen.

'Ga toch zitten,' herhaalde hij, terwijl hij achter zijn bureau plaatsnam. Hij keek me aandachtig aan. Zijn ogen waren vochtig, en ik kon hun kleur niet thuisbrengen.

'Ik heb je brief gelezen. Daar spreken we straks wel over. Hoe is het met Bea?' vroeg hij.

'Fijn,' antwoordde ik.

'Daar heb je een goed wijf aan.'

Ik bromde iets in mijn keel.

'Veel te goed voor jou,' voegde hij er spottend aan toe, maar haastig verklaarde hij: 'Dat is natuurlijk gekheid. Daar kun je toch wel tegen? Jij kon er ook mee terecht, om anderen in de maling te nemen. Die mensen zijn zelf soms erg onverdraagzaam.'

Terwijl hij het zei kreeg hij een kleur.

Ik haalde mijn schouders op.

'Hoe hebben we elkaar eigenlijk leren kennen? Was het in de AJC, of in de vakbondsjeugd? Weet je dat ik uit de AJC ben geroyeerd? We waren met een groepje mensen tegen het crisiscomité, en hadden er een liedje op gemaakt. Dat mocht niet. Wat waren we toen revolutionair. Denk jij er nog zo over?'

Zijn vraag overrompelde me. Ik had helemaal niet over politiek willen spreken. Bea had me nog op het hart gedrukt geen domme streek uit te halen: 'Je zoekt werk, en je neemt je handen mee. Je ver-

staat je vak, en de rest komt er dan niet op aan. Je hebt je nog altijd door je vakmanschap kunnen handhaven.'

'Wie zwijgt stemt toe,' concludeerde Klaas Overflakkee. 'Maar eigenlijk is het geen wonder. Hoe is het met Bea's moeder gegaan nadat haar man werd gefusilleerd?'

'Ze heeft drieëneenhalf jaar in Ravensbrück gezeten. De rechtbank had beloofd, dat de vrouwen vrij zouden komen na de terechtstelling van hun mannen, maar na een gesprek met mijn schoonmoeder had de SD gezegd: 'Als we u vrijlaten zitten we morgen weer met een illegale groep.' Ze was toen erg flink. We hebben thuis nog gedichtjes die ze in de gevangenis met potlood heeft geschreven op kleine stukjes papier.*

'Die zouden toch moeten worden gepubliceerd,' meende Klaas. 'Er is veel te weinig bekend van zulke dingen. Het verzet, dat was romantiek, heldhaftigheid, wanhoop desnoods, en de meest gevoelige details worden vaak vergeten. Ik zat zelf ook bij een verzetsgroep. Ik werkte hier al tijdens de oorlog, op de steno, waar jij nu solliciteert. Heel wat berichten heb ik kunnen doorsmokkelen. Maar laten we het daar niet over hebben.'

'Het is nog een wonder dat zij het kamp heeft overleefd,' vervolgde ik. 'Ze werkte er in de naaikamer tijdens de laatste oorlogswinter, samen met een vriendin, Cor Storm. Dagelijks kwamen er nieu-

* Zie achterin.

we vrouwen in Ravensbrück aan uit andere kampen die werden ontruimd voor de naderende Russen. Zij waren vaak half gekleed, en mijn schoonmoeder en Cor Storm smokkelden op hun lichamen kleren mee voor de nieuw aangekomenen. Zij werden betrapt en naar een Vernichtungslager gestuurd. Daar werd geregeld appél gehouden, en een "dokter" moest de vrouwen aanwijzen die niet sterk genoeg meer waren. Voor de gaskamer. Zo is Cor Storm voor altijd verdwenen. Godzijdank werd Bea's moeder, voordat de oorlog was afgelopen, opgenomen in het bevrijdingstransport van graaf Bernadotte.'

Zou ik vertellen dat ze, thuisgekomen, een brief had ontvangen van koningin Wilhelmina, die haar condoleerde met de dood van haar man? Ze had er nooit gebruik van willen maken. 'Mijn man is niet als nationalist, maar als socialist gevallen,' zei ze altijd. Ik zweeg. Ik moest maar vertellen dat ik nog altijd erg links was. Klaas onderbrak mijn gedachten.

'Wat erg dat je broer niet is teruggekomen, hè?' zei hij. 'Hij was vooral bevriend met de mijne, die zit nu in Zuid-Afrika. Als hij in Nederland komt, eens in de twee jaar, heeft hij het er altijd over. Wat een rottijd,' mompelde hij in zich zelf.

'Jij redt het wel,' zei hij plotseling, als wilde hij me overrompelen. 'Bea, daar maak ik me meer zorg om. Jullie hebben drie kinderen. Wat spook je nu weer uit?'

'Ik ben trotskist,' antwoordde ik hem op de man af.

‘Was maar liever lid van de PvdA geworden. Dan was je nu misschien burgemeester geweest.’

Ik keek hem verbaasd aan. Belazerde hij me?

‘Daar word je toch geen lid voor van een politieke partij?’ merkte ik scherp op.

‘Zo bedoel ik het niet,’ antwoordde Klaas, ‘maar jij benadeelt je zelf altijd.’

Wat een dwaasheid. Trouwens: burgemeester, gezagsdrager voor de burgerlijke orde. Nogal wat lekkers.

‘Ik zal met de directie over je politieke standpunt spreken. Ik kan voor je instaan, hè? Je haalt geen gekke dingen uit. Nou ja, wat je werk betreft, daar maak ik me geen zorg over.’

De stenochef had iets weg van een kikvors, met zijn breed gezicht, een grote hoornen bril, zijn koele manier van doen. Maar hij ontving me heel vriendelijk, vroeg hoeveel kinderen ik had, verzekerde me dat ik op een goede afdeling terecht was gekomen, het zenuwstelsel van de krant.

‘Bij ons komen alle berichten binnen. Niet alleen uit het land, nee, uit de hele wereld. Overal hebben we correspondenten die hun artikelen doorbellen: in Mijdrecht, maar ook in Londen. Die neem je in steno op en werk je daarna uit voor de redactie. Op je schrijfmachine, of op de telex als ze meteen worden doorgezonden aan de redacties buiten Amsterdam waar de krant eigen edities heeft: Rotterdam, Arnhem, Groningen.’

Bollé, zo heette de chef, ging me voor naar een kamer waar wel tien telexapparaten stonden. Sommige machines ratelden berichten op papier, alsof zij door een geheimzinnige hand werden voortbewogen.

‘Kom eens kijken!’ gelastte Bollé. ‘Zie je? Op deze machines komen de persbureaus binnen. AssPress, UP, ANP. Die betikte vellen worden er straks afgescheurd, onderverdeeld in binnenland, buitenland, economie enzovoort en aan de verschillende redacties doorgegeven.’

Hij liep plotseling naar een houten kastje, dat op een ouderwets bureautje leek. Er zaten rijen klepjes

op, waarvan er een omviel, en onmiddellijk tingelde een belletje. 'Zie je wat erboven staat?'

'Gr,' las ik.

'Dat is Groningen. Ze willen een verbinding.'

Hij nam een snoer uit de tros naast het kastje – de centrale, had hij gezegd – en duwde die in een gat onder Gr. Op een machine ernaast tikte hij: ???

Langzaam werd teruggetikt: Amsterdam, algemeen.

'Algemeen betekent dat ze een bericht hebben dat in alle edities mee moet. Een moord bij voorbeeld. Andere berichten zijn soms alleen plaatselijk.'

Een machine begon te tikken, en op een papieren rol vormden zich woorden. Tegelijkertijd liep ernaast een bandje waarin ponsgaten ontstonden.

'Op dat bandje wordt in code hetzelfde bericht ontvangen,' verklaarde Bollé. 'Dat zetten we straks op een zender om naar de gevraagde buitenedities door te sturen.'

Hoe werd je uit die chaos wijs? Ik was toch al niet erg handig. Stenograaf, opnemen en uitwerken had ik gedacht.

'Dit zijn twee collega's,' zei Bollé, en hij pakte me bij mijn elleboog beet.

Een vrouw keek om, tikte door met tien vingers over het toetsenbord.

'Hillegonda van der Weyden,' zei ze kortaf, nadat ik me had voorgesteld, draaide zich weer om en ging fanatiek verder met haar werk.

De chef stootte een man, misschien dertig jaar oud, naast haar aan.

‘Siem, hier is jullie nieuwe collega.’

De man keek mij spottend aan door een bril die op zijn neus was gezakt, en zei: ‘Siem Terpstra. Stenograaf eerste klas, of wel: wrakhout dat hier is aangespoeld. Drama in vier bedrijven.’

‘Luister maar niet naar hem,’ mompelde Bollé, ‘hij is niet goed snik.’

Haastig liep de chef terug naar de steno-afdeling, gaf mij een wenk dat ik hem moest volgen.

‘Die cellen daar,’ en hij wees naar drie deuren naast elkaar, ‘daar zijn de telefoons in waarop wordt doorgebeld.’

Hij deed de deur van een cel open. Boven de telefoon hing een koptelefoon.

‘Dan heb je de handen vrij om te stenograferen en je stenoblok vast te houden.’

Terwijl ik achter Bollé aanliep duwde iemand me opzij, sprong met twee treden tegelijk een trapje op in de richting van de redactie en schreeuwde: ‘Richards uit Londen, moet nog mee in alle edities.’

Wij vervolgden onze weg, door een grote zaal met een wirwar van bureaus. Redacteuren, mannen en vrouwen, zaten te typen, praatten, telefoneerden, een enkeling, met zijn voeten op een bureau, riep een grapje naar iemand verderop.

‘Ik zal je even voorstellen aan de chef binnenland,’ zei Bollé. Een lange man keek haastig om, drukte me de hand en zette zijn gesprek met een ander voort.

We bleven bij een bord aan de wand staan.

‘Er staat soms iets op wat wij ook moeten weten.’ Het waren mededelingen over een redactievergadering, een brief van de hoofdredacteur, maar ook een knipsel uit de krant, over een bezoek van het koninklijk huis, en met grote letters had iemand erboven geschreven: ‘Daar zijn de appeltjes van Oranje weer...’

‘Je ziet hoeveel redacties er zijn, hè?’ merkte Bol-lé op nadat we zigzag de zaal hadden doorkruist: ‘hoofdredactie, buitenland, binnenland, sociaal-economie, stad, nieuwsdienst, kunst, mode, onderwijs, en nog zo’n portie. Dat leer je wel.’

‘Ik zal je meteen maar het bedrijf laten zien,’ zei Bol-lé, ‘kom mee. De krant moet ook nog worden gedrukt, en dat is een heel werk. Om te beginnen moeten de artikelen worden gezet. Dat gebeurt tegenwoordig machinaal. Alleen het handelsdrukwerk wordt nog met de hand gezet. We hebben hier een grote handelsdrukkerij, want wij maken niet alleen *De Rode Burcht*. Er worden ook periodieken gedrukt, voor de vakbeweging, de omroepvereniging, de seksuele hervorming, noem maar op. En boeken. In enorme hoeveelheden. We hebben een eigen uitgeverij. Een boekenclub. Zo vind je geen tweede bedrijf in het land. Dat heeft onze beweging bereikt. Daar ben ik trots op.’

Hij had gelijk. Daar kon je mee voor de dag komen. Als je zo iets tot stand bracht... Een machtig wapen, een eigen krant voor de arbeidersklasse. Als die daar maar voor werd gebruikt. Ik had hier al

voor de oorlog kunnen werken, herinnerde ik me, toen op de boekhoudingafdeling een aankomend bediende werd gevraagd. Een oom, zelf wel bij de krant, raadde het me af. Hij had een grapje verteld over de tijd toen hij als jongeman naar Londen ging om daar werk te zoeken. Hij had iemand in gebroken Engels de weg gevraagd. Die antwoordde: 'Waar kom je vandaan?' 'From Amsterdam.' 'Nou mesjoggene hond, spreek dan Hollands!' Dat was zijn commentaar geweest. Zelfs nu was me niet duidelijk wat hij ermee had bedoeld.

'Willem hier is handzetter,' ging Bollé voort, en tikte een man van een jaar of veertig op de schouder. Hij had een grijze stofjas aan en pikte met de hand razendsnel letters uit een letterkast, om ze in een soort haak tot regels aaneen te voegen.

'Zeg gerust loodgraaier,' merkte de man laconiek op terwijl hij mij een knipoogje gaf.

'Niet zo minachtend over je vak,' antwoordde mijn chef vermanend. 'Weet je dat Vliegen nog typograaf is geweest? Zo zijn je eigen voormannen begonnen.'

'Dat was een andere tijd.'

'Hebben we het soms niet ver gebracht?'

'Vroeger at ik ham van Verkade op mijn brood, nu ham van De Betuwe.'

'Wil je soms beweren dat het niet beter is geworden voor de arbeiders?'

'Dat hoor je mij niet zeggen. Maar die verbeteringen zijn bereikt in een andere tijd, toen er nog voor werd gevochten.'

‘We vechten nu in de regering.’

‘Vandaar de loonstop zeker.’

‘Die is nodig voor de wederopbouw. Anders zou jij geen werk hebben vandaag.’

‘Werken is voor de dommen,’ antwoordde de zetter ontwijkend, die kennelijk geen zin meer had in het gesprek.

In het giftig-schelle licht van de neonbuis juist boven ons tekenden zich blosjes op de konen van Bollé.

‘Wat denk jij ervan?’ vroeg hij aan mij.

Maar ik liet me niet kennen. Klaas Overflakkee vertrouwde erop dat ik mijn werk zou doen zonder me in het bedrijf verder met politiek in te laten, en daar moest ik me aan houden. De kritische houding van de zetter had me wel verbaasd. Hoe dichter bij de paus...

‘Je antwoordt niet,’ beet Bollé me toe.

‘Wat moet ik zeggen?’ vroeg ik ontwijkend.

‘Je bent een echte jehoe,’ verzuchtte Bollé, ‘een vraag met een vraag beantwoorden.’

Toen liep hij door, naar een andere zaal, waar machinezetters zwijgend de redactiekopij op een soort typemachines overbrachten die in een enige meters hoge stellage waren gemonteerd, waardoor het leek alsof zij razendsnel een orgel bespeelden.

‘Hoe werkt dit?’ vroeg ik aan een bejaarde machinezetter toen hij met het overtikken van het artikel klaar was.

‘Met elke aanslag op het toetsenbord valt er een lettervormpje, en al die letters worden in een regel

verzameld en volgespoten met lood. Zo worden de regels gevormd. Als het hele artikel gezet is, wordt er op papier een afdruk van gemaakt, en op de correctieafdeling kijken ze of er fouten in staan. Dan moet een regel opnieuw worden gezet.'

'Geert verstaat zijn vak,' zei Bollé tegen mij, 'hij werkt hier al heel wat jaartjes. We kennen mekaar al uit de tijd toen de krant nog klein was.'

'Tja,' antwoordde de man, in gedachten.

'Maar nu zijn wij groot, en zitten zelfs in de regering,' merkte Bollé op.

'We hebben het ver gebracht,' bevestigde de machinezetter.

'Met jou kan ik praten,' vond Bollé. 'Kom we moeten doorlopen. Er is nog zoveel te zien.'

Ik was moe en kon mijn hoofd er niet meer bij houden. Bollé echter gunde me geen rust. Aan een lange tafel was iemand bezig een raam ter grootte van een krantepagina te vullen met zetsel. De letters stonden op hun kop, en toch kon die man het gewoon lezen. Hoe kreeg je de foto's in de krant?

'Daar worden eerst clichés van gemaakt. Dat gebeurt hier ook,' zei Bollé. 'Heb je daarginds die enorme fotocamera niet gezien, van zo'n meter hoog en twee meter lang, die op rails werd voortbewogen? Eigenlijk is een cliché niet anders dan een in zink overgebrachte foto, het negatief dan, zodat het bij het drukken positief in de krant komt.'

Tot nu toe was het wel te volgen geweest. Met zo'n pagina in lood kon je geen krant drukken in een moderne drukkerij met een rotatiepers?

‘Wat gebeurt er verder met zo’n loden raam?’ vroeg ik, en hoopte dat Bollé het een keer niet zou weten.

‘Die worden geprägt,’ antwoordde mijn chef gewichtig.

‘Oh ja,’ bevestigde ik; toen zei hij: ‘Je weet dus wat het betekent?’

‘Niet precies.’

‘Vooruit dan maar weer. Van zo’n pagina in lood worden een of meer afdrukken in karton geperst, een soort karton dat tegen warmte kan. Prägen wordt het genoemd. Het gebeurt met geweldige kracht in de Präg, of liever, in gewoon Nederlands: een oliedrukpers, voor het maken van matrijzen.’

‘Wat zijn dat nou weer?’ vroeg ik korzelig. ‘Moet ik dat allemaal weten?’

‘Daar krijg je bij een krant mee te maken. Als iemand het over een matrijs heeft moet je snappen wat hij bedoelt. Dan kun je niet denken dat het een patrijs is, of een badreis, of een vat rijst. Vertel eens, wat is een matrijs?’

Ik kreeg de pest in. Een schoolmeester. En kereltje, laat eens zien of je je lesje hebt geleerd... Nou ja, weten moest ik het wel.

‘Een afdruk in karton van wat een krantepagina moet worden.’

‘Je hebt het mooi omzeild,’ vond Bollé. ‘Maar wat verder? Je denkt toch niet dat daar de krant mee kan worden gedrukt, hoop ik. Zoveel hersens zul je toch wel hebben, neem ik aan.’

Hij kon aannemen wat hij wou. Ik zei niets meer.

‘Laat ik het je dan vertellen. Van zo’n matrijs wordt een rondstyp gemaakt.’

‘Gooi maar in mijn pet,’ dacht ik, doch Bollé vervolgde al: ‘Dat kun je ook niet weten. Van de pagina’s met het landelijk nieuws wordt een aantal kartonnen matrijzen gemaakt, die als de bliksem naar Arnhem, Rotterdam en Groningen met hun eigen drukkerijen worden gebracht, voor de provinciale edities. Daar maken ze er de rondstyps van. Dat wil zeggen: brengen de matrijzen in lood over. Die styps zijn de eindvorm van het zetsel. Zij komen in de drukpers, worden voortdurend van inkt voorzien, terwijl het krantepapier erlangs schuift en bedrukt wordt. Gesnopen?’

‘Het is wel duidelijk. Maar waarom heten het rondstyps? Die zetter had het net over styps.’

‘Die moet zijn schoolgeld terughalen. Gewone styps bestaan niet. Wel vlakstyps en rondstyps. Een vlakstyp geeft het vlakke, platte beeld, en wordt gebruikt in een gewone ouderwetse drukpers voor het maken van handelsdrukwerk. Voor de krant is die methode veel te langzaam. Een dagblad wordt gedrukt in rotatieboekdruk. Rotatie zegt het al, je kent toch je talen, hè?, heb ik van Overflakkee gehoord, dan moet je het ook weten: de draaiende pers. Als je dat nou voor ogen houdt begrijp je ook waar de rondstyp voor dient. De rondstyp is een gewone styp, een in lood overgebrachte matrijs – weet je wel? – maar dan in de vorm van een halve cirkel. Zo’n halve cirkel moet een hele krantepagina drukken. Hoe doen we dat? Op een rol van de rota-

tiepers monteren we twee rondstyps tegen elkaar, die te zamen een cirkel vormen en die dus helemaal kunnen ronddraaien. Zij worden geïnkst, het papier rolt erlangs, en zo komen er twee krantepagina's uit. Doch twee pagina's is niks, een drol, goed voor een buurtkrantje. Wij hebben een dagblad van achtenveertig pagina's, soms wat minder, vaak meer nog. Op de rol van de pers kunnen vier styps naast elkaar worden aangebracht, of eigenlijk tweemaal vier – snap je waarom? – en dus acht. Onder één zo'n rol draaien dus acht pagina's te voorschijn. Dat is ook niet voldoende. Dan zou de kopij voor één editie van achtenveertig pagina's zes keer afzonderlijk moeten worden gedrukt. Dat kost veel te veel tijd. Daarom zijn er verschillende rollen boven elkaar aangebracht, laten we aannemen zes. Want zes keer acht is achtenveertig, voldoende voor een krant. Tussen twee haakjes: het zijn er meer.'

We liepen langs bakken met kokend lood, met chemicaliën, een stansmachine, schijnwerpers. La-
waai als van het rollen van de zee werd steeds hevi-
ger, tot wij voor enorme persen stonden, die met
daverend geweld krantepagina's uitbraakten welke
in een ononderbroken stroom naar elkaar toe wer-
den geschoven, automatisch in vorm gesneden, ge-
vouwen en op hopen verzameld, om naar de vracht-
auto's te worden gebracht die buiten klaarstonden
om ze in ijltempo te vervoeren.

'Heb je het nu begrepen?' vroeg Bollé met een
zelfvoldaan lachje.

'Min of meer,' antwoordde ik.

‘Je zult het wel leren,’ stelde Bollé mij gerust. ‘Het belangrijkste is dat je je werk op de steno goed doet.’

‘Ik zal mijn best doen,’ antwoordde ik. Als hij me maar naar huis liet gaan, mijn hoofd tolde.

‘Je moet niet denken dat iedereen zo geschoold is als ik,’ vervolgde mijn chef. ‘Ik heb een prijs gewonnen voor sneltypen. Ik stenografeer 300 lettergrepen per minuut. Ik ben kind aan huis bij PTT omdat ik alles van techniek weet. En ik ken de hele krant op mijn duimpje. Dat zul je wel gemerkt hebben, hè?’

Ja. Hij was er zo een die alles wist, en natuurlijk béter wist. Een echte bijgoochem, zouden de joden vóór de grote vernietiging hebben gezegd.

Ik knikte.

‘Tussen twee haakjes: wij zullen het samen wel vinden. Als er moeilijkheden zijn, vertel het me gerust. En mocht er iets bijzonders aan de hand zijn op de afdeling, in de dagdienst, roep me even apart en vertel het me. In de nachtdienst kun je me altijd thuis opbellen, want ’s nachts kom ik niet meer op de krant. Ik heb lang genoeg nachtdienst verricht in mijn leven. Ik ben nu de chef. Je weet het: vier weken dag, vier weken nacht. Vijfentwintig procent nachttoeslag boven je salaris. Geld verzoet de arbeid.’

Dagdienst

De steno lag er verlaten bij. Op de bureaus, verspreid, lege koffiekoppen van de nachtdienst. Kleverige kringen. Straks zou Bollé weer een waarschuwing op het berichtenbord hangen, dat iedereen zijn eigen kopjes moest wegzetten. Nachtedities van de krant slingerden overal rond. Sigarettepeuken stonken uit asbakken.

Ik vond de sleutels van de telefooncellen in een verkeerde la en opende de celdeuren. Iemand had er, voor zijn gemak, een schrijfmachine in opgeborgen.

Op de telexkamer verbrak ik de nachtschakeling, die een beperkte automatische verbinding mogelijk maakte als er niemand op de steno was, zodat een buitenredactie toch een bericht kon doorgeven. Zette de centrale over op 'dag'.

Lellen telexkopij hingen uit de machines van de persbureaus. Ik plukte ze eraf, sorteerde elk bericht voor de afzonderlijke redacties, maakte er stapeltjes van en bracht ze naar boven. Zwierf van het ene redactie bureau naar het andere.

Toen ik mijn ronde had gedaan, was Hillegonda van der Weyden – Hilda zeiden wij – op de steno. Zij zat op een buis van de centrale verwarming voor het raam, het hoofd tussen de schouders getrokken, als een reiger aan de kant van een sloot. Haar dof, tinkleurig haar sliertte langs haar voorhoofd. Zij staarde voor zich uit, in verstarde eenzaamheid. Ik groette: 'Dag Hil!' Zij keek verrast op, lachte plot-

seling blij, zocht haastig in haar tasje naar een doosje met poeder, trok haar neus even op in het spiegelkje, bekeek haar spiegelbeeld en donsde zich zorgvuldig in. 'Het is nog koud op de steno,' zei ze, en rilde even. 'Die verwarmingsbuizen bezorgen je nog ribbels op je bibbels,' antwoordde ik – wanneer had zij het niet koud? – 'en als straks de klok slaat blijven ze er voor altijd in zitten.' Hilda antwoordde niet. Zulke grapjes waren beneden haar waardigheid. Zij was eens cheffin geweest van de steno, onmiddellijk na de oorlog, maar op een kwade morgen zat Bollé achter haar bureau. Onaangekondigd.

Hillegonda strekte haar schouders. Zij was niet zo stijf gekleed. Daar kon je bij haar nooit hoogte van krijgen. Soms had zij een bruine jurk aan, gesloten tot aan de hals, en schoenen die tot aan de enkels reikten. Het leek wel alsof zij zich zelf dan oud wilde maken, zich beschermen tegen de avances van journalisten, uit angst aardig te worden gevonden. Want zij was een persoonlijkheid, en een goeierd ook, altijd moederde zij over haar collega's. Maar soms was zij humeurig, onberekenbaar zelfs, vooral tegen mij, en gaf mij het gevoel alsof ze mij haatte.

Doch nu had zij een laag uitgesneden, roodgeborduurde witte blouse aan, boven een blauwe plis-sérok. Zij legde haar knieën over elkaar. Ik kon haar dijen zien, wilde het niet laten merken. Zij zette haar leesbril af, keek mij aan, zei opnieuw gedag. Haar stroeve blik uit grijsgroene ogen was bij toverslag verdwenen, en zelfs haar scherpe jukbeen-

deren vergrootten haar aantrekkelijkheid. Achter in de dertig was zij nu, drie jaar ouder dan ik. Weduwe. Met een zoon van zeventien. Zij had te veel van haar man gehouden om nog weer te willen trouwen, had zij mij verzekerd. Aan haar zoon hing zij met een hartstocht, die zij voor zich zelf niet wilde erkennen, maar die hem wel eens moest benauwen.

Ik liep naar de kast om een schrijfmachine voor haar te pakken. Daar rekende zij op als op een verworven recht. Zelfs als zij de vroege dienst had, en ik een half uur later kwam, stond haar bureau nog maagdelijk. Toch ging zij prat op haar onafhankelijkheid als vrouw, en van andere collega's verwachtte zij een dergelijke dienst niet. Maar tijdens de 'leegloop', de stille tijd als de persen begonnen te draaien en er geen berichten meer binnenkwamen, beklaagde zij zich over het onrecht dat vrouwen werd aangedaan. 'Ze moesten eens collectieve arbeidsovereenkomsten maken waarin stond, dat kleurlingen, of joden lager werden betaald dan de anderen. De wereld zou op zijn kop staan, en terecht. Dat vrouwen minder ontvangen voor hetzelfde werk, wordt echter heel gewoon gevonden.' Als ze zo sprak kon ik haar wel omhelzen, raakte in de war met mijn gevoelens, en dacht: 'Je mag een vrouwelijke collega toch ook wel aardig vinden om haar zelf, moet je je zelf daarvoor eerst een of andere principiële machtiging geven?' Al die onzin. Maar eens zei ze tegen me: 'Ik ben voor de gelijkschakeling van man en vrouw,' en ik vroeg: 'Weet je wel wat je zegt? Gelijkschakeling? Dat is iets heel on-

gunstigs.' Gelijke rechten, dat is wat anders; stel je voor dat er echt 'gelijkschakeling' kwam, dat man en vrouw hetzelfde werden. Dat zou een vervelende wereld worden. Als je met mannen onder elkaar werkt, is het lang zo prettig niet als wanneer er vrouwen bij zijn. Eens had ik een zeereis gemaakt van drie weken. De matrozen waren vaak grof tegen elkaar, in hun woord, en ook in hun gedrag, grepen een ander in zijn kruis en deden hem pijn. Maar als er vrouwen bij zaten, uit de keuken, voor de verzorging van de hutten, was het heel anders, dan werd er gelachen en gezongen, soms alleen gezwegen en was het toch gezellig.

Die onzin. Ze had met gelijkschakeling niets ongunstigs bedoeld. Ik moest niet altijd op elk woordje letten. Blij was ik wel, dat bij de krant binnenkort gelijke betaling voor mannen en vrouwen zou worden ingevoerd. Klaas Overflakkee had het al aangekondigd.

De bel van de telex rinkelde. Ik schrok even. Alsof er koud water in mijn nek werd gegooid. De eerste reactie raakte ik nooit kwijt. Ik tikte: ??? 'Goeie morgen,' werd er langzaam teruggetypt. 'Hetzelfde,' antwoordde ik kortweg. 'Nog niet uitgeslapen, Annie,' verscheen er voor mij op papier. 'Ja hoor,' verzekerde ik mijn onzichtbare ondervrager. Weer ging de bel. Hilda kwam haastig aanlopen, las terloops de gewisselde groeten met Rotterdam, keek mij bestraffend aan. Alle machines waren nu in bedrijf. Ratelend, letter voor letter, in onafgebroken vaart verscheen het nieuws op de telexrollen.

Op de afdeling was Siem Terpstra net binnengekomen, een half uur te vroeg, ondanks zijn late dienst. Hij trok zorgvuldig elk kledingstuk uit: overjas, colbertje, wollen das en trui, alles kreeg een aparte behandeling. Hij stroopte zijn hemdsmouwen op tot boven zijn ellebogen, keek toen naar het openstaande bovenraampje. 'Het tocht,' zei hij, pakte een haakstok en klapte het enige ruitje dat een beetje frisse lucht tot de afdeling toeliet dicht. Straks zou ik het weer opendoen, als hij in een telefooncel zat om een bericht op te nemen, en om beurten zouden wij triomferen, de hele godganse dag. Hij zocht een kladblok, scheurde er vellen papier uit om zijn bureau schoon te maken van elke vlek die de nachtploeg er op had achtergelaten. Hij was er vies van. Als hij zich zo druk maakte om zulke onbenulligheden, zag hij, ongetrouwde jongen, er ouder uit dan zijn negenentwintig jaar. Hij was klein van stuk, met een groot hoofd. Sluik, donkerbruin haar. Achter zijn brilleglazen spottende ogen. Een scherpe neus en kleine kin, in een te bleek gezicht. Smalle lippen.

Toen kwam Bollé binnen. Te laat voor zijn doen. Normaal was hij er het eerst. Zijn aanwezigheid werkte verkillend op iedereen. Ook nu ging hij achter zijn bureau zitten zonder te groeten, zonder op te kijken. Zijn gezicht zag in-wit, van slaap of ergernis. Hij kwam naar mij toe. 'Jij zit op mijn stoel,' verweet hij mij. Het zou wel waar zijn. Ik kon het verschil nauwelijks ontdekken. Ze hadden in de nachtdienst natuurlijk de stoelen omgeruild.

Half tien. In drie cellen tegelijk rinkelden de telefoons. De Noordhollandse edities begonnen hun berichten door te bellen. Om twaalf uur sloot de Haarlemse editie, om één uur kwam die van de pers. Het ene bericht volgde nu op het andere, er stonden al vijf in mijn stenoblok die ik moest uitwerken, en de anderen zaten nog op te nemen. Bollé kwam naar mij toe. 'Hier is een briefje van Warden Mackay aan Frits Herder. Je moet het meteen tikken.' Daar werd je stapelgek van. Herder, de chef van alle redacties. Mackay, zijn waarnemer. Zij zaten vlak tegenover elkaar, in één kamer. Voor elke scheet schreven ze elkaar briefjes. Eerst dacht ik dat het belangrijke zaken betrof, waarvan een afschrift in het archief moest worden bewaard, maar dat had ik mooi mis. Het was hun manier van conversatie, om verder zwijgend hun gang te gaan. Zij schreven in klad hun boodschap op, en wij moesten die overtikken. 's Middags, als er niet veel meer te doen was omdat de krant al was opgemaakt. Geloof het maar! Bollé kwam er op de meest ongelegen ogenblikken mee, 's morgens, wanneer het razend druk was. Waarom tikte hij ze zelf niet? Dat mocht niet. Chefs mochten niet meewerken. Niet op die manier tenminste. Geheime rapporten moest hij tikken, voor de hoofdredactie of de directie. En zulke dingen meer. Alleen als iedereen aan het opnemen was en er een dringend bericht op de afdeling werd doorgebeld, hing hij ook. Maar hij verdween meestal van de steno zodra er werk aan de winkel was.

Weer ging de telefoon. Richardson uit Londen.

Op een vage manier kenden we elkaar, hadden elkaar in de oorlog eens op een illegaal adres ontmoet. Hij was altijd vertrouwelijk tegen me, soms meer dan hij kon verantwoorden, of hij kankerde dat het bericht wel niet in de krant zou komen, of drastisch zou worden ingekort. Nu sprak hij over een offsetpers die was gekocht, en waarvan volgens hem het formaat niet deugde. 'Straks raken we een aantal periodieken kwijt omdat die er niet op kunnen worden gedrukt,' vloekte hij. 'En dan te weten dat de handelsdrukkerij toch al als een dodelijk gewicht op de krant drukt. Iedereen beweert dat er verlies op de krant wordt geleden, maar het is niet zo, dat kan niet bij 300.000 abonnees. De strop komt, nou ja, dat vertelde ik je al. Mij benieuwen hoe lang dat goed gaat.'

Bollé wriemelde met zijn pink in een neusgat, veegde de pots aan een krant. De verveling was begonnen. De leegloop werd het in het nieuwste Nederlands genoemd, en daar waren al wat grapjes op gemaakt. Straks zou er een redacteur komen die Bollé voor een of ander klusje nodig had, daar hoopten we tenminste hartstochtelijk op: bemiddeling bij een telefoonaansluiting, of god-weet-wat, want overal had hij zijn connecties. Dan rende hij weg, en wij haalden verlicht adem. Maar nu kwam een editie-redacteur vragen wie Haarlem had opgenomen. Ik niet. Hilda schudde van nee, Siem gaf niet eens antwoord.

'Ik,' zei Bollé, 'vanmorgen, toen er niemand an-

ders beschikbaar was.'

'Dat bericht over een circus?'

'Ja,' antwoordde hij onzeker.

'Dan heb je "biefstuk" getikt in plaats van "piste".'

De redacteur holde weer weg.

Wij traptten elkaar aan.

'Ik moet jullie vakantieopgaaf hebben,' zei Bollé bits.

'Nu al?'

'Ja, nu al.'

We maakten onze berekeningen. Recht op zoveel dagen, en drie extra dagen voor de nachtdienst, minus de opgenomen snipperdagen, plus overwerkuren.

'Jij hebt een dag teveel genoteerd,' zei hij plotseling tegen Hilda.

'Dat is niet waar. Kijk maar.'

'En vorige week maandag, toen je weg moest?'

Hilda trilde zo hevig dat zij haar vulpen liet vallen. Er was toen opgebeld. Haar zoon was onder een auto gekomen. Zij was, haar mantel half aan, zonder iets te zeggen of te vragen, weggerend naar huis. Het was goed afgelopen, en de volgende ochtend was zij er weer. Daar een vakantiedag voor aftrekken? Door Bollé? Die zelf zes weken opnam? Zij rukte de telefoon van de haak, draaide driftig drie nummers: 'Met Overflakkee? Ik moet je dringend spreken. Waarover?' Hilda begon te huilen.

Bollé verdween haastig van de afdeling.

'Als je het prettig vindt ga ik met je mee naar

Overflakkee,' verzekerde ik Hilda, maar zij antwoordde zachtjes, in-bleek: 'Gaan jullie maar wandelen met zijn tweetjes. Er is nu toch niets te doen.'

'Die kerel,' schreeuwde Siem Terpstra toen wij buiten liepen, 'ik rijg hem nog eens aan mijn mes.' Even moest ik glimlachen, de man kon geen vlieg kwaad doen. 'Lach jij maar,' vervolgde hij schamper, 'al die rotzooi slikken. Dat doen ze op de redactie ook. Iedereen denkt dat hij een geweldige stenograaf is, en je hoeft het niet tegen te spreken, ze geloven je eenvoudig niet. Ik weet het toch... Ik werk hier al meer dan tien jaar. Het is Bollé-voor en Bollé-na. Stelletje slappelingen.'

Nu was Siem pas goed op dreef. Straks zou hij verkondigen dat ze geen hersens in hun hoofd hadden, dat ze ons, stenografen, alleen maar minachtten. Marja, de moderedactrice, had de deur voor zijn neus dicht laten vallen, nadat hij hem voor haar open had gehouden. Bonewit had hem op straat niet gegroet. Als zo iets gebeurde, was zijn hele dag versjteerd. Hij had een onbestemde haat tegen de redacteuren, die hij als zijn chefs beschouwde omdat ze boven hem stonden. 'Ze geven ons de schuld van hún fouten,' hield hij steevast vol. 'Bewijs het maar eens dat zij iets verkeerd hebben doorgegeven, en dat jij het niet foutief hebt opgenomen,' zei hij en keek mij uitdagend aan.

'Je bewaart toch al je stenobloks?'

Siem zweeg.

In zijn bureauladen stapelden de bloks zich op,

jaar-in jaar-uit, opdat hij op elk ogenblik zou kunnen bewijzen dat de fout niet bij hem had gelegen als er van de hoofdredactie klachten kwamen.

'Ik heb je al zo vaak gezegd: wij zijn wrakhout, aangespoeld wrakhout. En zo beschouwen ze ons. Moet je ze zelf eens zien. Duymaer heeft een schilderij van een vissersboot boven zijn bureau gehangen om bij Herder in het gevlj te komen. Waarom? Omdat die 's zomers altijd met de visserij meegaat. Als ze een brief in het Engels of Frans moeten schrijven, komen ze bij mij vragen hoe het moet. Daar ben ik goed genoeg voor. Ze hebben duizendtwintig woordjes op de hbs. geleerd.'

'Je overdrijft.'

'Jij verdedigt ze omdat je een vriendje van Overflakkee bent. Ook zo'n mooie.'

'Je lult uit je nek. Ze zijn veel te kleurloos, dat is waar. Overigens weten ze hun weetje wel. Drie redacteuren hebben een persprijs gewonnen: voor onderwijs, luchtvaart en literatuur. Die geven ze je niet cadeau bij dergelijke onderwerpen. Maar ze mogen zich niet laten gaan, dat is de makke. Alleen in een of ander weekblad kunnen ze stoom afblazen, dan doet de hoofdredacteur een oogje toe. En dan merk je dat ze veel kritischer zijn dan uit de krant blijkt.'

Siem keek nors voor zich uit, liep met grote stappen. Pas in de Damstraat minderde hij vaart. 'Kom mee,' zei hij, en we sloegen linksaf de Walletjes op.

'Wat kan je de redactie schelen? En als je het zó erg vindt, jij kunt overál werk krijgen.'

‘Maar ik heb geen hbs., alleen mulo, en daar kijken ze toch naar. Trouwens, bij de krant heb ik de helft van het jaar nachtdienst. Overdag lekker in mijn bed. Het paradijs voor het aftrekkersgilde,’ lachte hij schrill.

Ik antwoordde niet.

‘Tante Hillegonda had het ook weer op haar heupen,’ vervolgde hij, en keek me onderzoekend aan.

‘Hoe dát?’ vroeg ik. Als hij zo over Hilda sprak, was er iets gebeurd. Hij was zaterdagavond bij haar thuis geweest, om zijn grammofoonplaten te laten horen. De dag daarna waren ze allebei geprikkeld, en daar was geen verandering in gekomen.

‘Ik ben niet knap genoeg voor de wijven,’ zei hij schamper. ‘Sex-appeal, het zou wat. Een seks-piel bedoelen ze.’

Bollé zat er al. ‘Jullie zijn langer dan een half uur weggeweest,’ beweerde hij. ‘Ik wil dat jullie voortaan gewoon een half uur in de kantine gaan eten. Nu schrokken jullie je brood naar binnen om te kunnen wandelen. Dat is niet goed. Dan werken de speekselklieren niet bij het eten. En krijg je maagklachten.’

‘Dokter Droppie,’ fluisterde Siem zo hard, dat Bollé het wel moest horen.

‘Maak jij er maar een grapje mee. Ik ben werkelijk een halve dokter, sinds ik al jaar-en-dag de medische kroniek bij onze medische medewerker ga opnemen. Soms weet ik er meer van dan hij.’

Nu begon het. Als hij ging opscheppen, had hij geen enkele zelfcontrole meer. Dan kon je hem laten

tippelen zoveel je wilde.

Siem Terpstra ging bij hem staan, een bil tegen zijn bureau.

'Vertel eens, Bol,' zei hij tegen hem, 'jij hebt je stenodiploma 300 per minuut. Ik wil voor die snelheid ook examen afleggen, maar de Federatie beweert dat 250 lettergrepen het maximum is, voor vergaderstenograaf eerste klas, en dat ben ik al. Waar heb jij je diploma behaald?'

'In Arnhem,' antwoordde Bollé, 'bij een andere vereniging.'

'Hoe kwam je in godsnaam aan een snelheid van 300?' zeurde Siem door. 'Of nog hoger zelfs, want voor een examen moet je toch minstens een reserve van 20 lettergrepen boven de voorgeschreven snelheid hebben. Ik oefen me de pest. Als ik één minuut 280 schrijf heb ik een gevoel in mijn bovenarm alsof ik een uur lang hout heb gehakt.'

Ik volgde het gesprek met ingehouden adem. Als Siem het op zijn heupen had kon je nog wat beleven.

'Maar ik heb mijn eigen afkortingssysteem ontwikkeld,' vervolgde Bollé trots, en ging rechtop zitten. 'Voor automobiel schrijf ik bij voorbeeld "aul", en voor auto alleen "au".'

'Dan moet je wel een geheugen hebben als een ijzeren pot,' vond Siem.

Een lachje trok over Bollé's gezicht.

'Heb ik ook.'

'Je kunt toch niet voor elk woord een afkorting bedenken? Dan ben je een lopend steno-woordenboek...'

'Wat jij nog moet leren, ben ik al lang vergeten.'

'Bij voorbeeld?' vroeg Siem.

'Noem maar wat,' antwoordde Bollé.

'Biefstuk.'

Alsof hij een klap voor zijn wang had gekregen stond Bollé op en gaf Siem een duw. 'Ga met je reet van mijn bureau af,' schreeuwde hij.

'Kalmpjes aan,' vermaande Siem, die een stap opzij deed.

'Kom, naar je plaats!' gelastte Bollé.

Siem aarzelde.

'Naar je plaats!' schreeuwde Bollé opnieuw, en verfrommelde een krant.

Siem ging zitten. Rode vlekken kleurden zijn wangen alsof hij de mazelen had. De stilte op de afdeling werd alleen verstoord door het geratel uit de telexkamer. Nu kwam Hilda binnen. Ze liep naar Bollé toe, zei kortaf: 'Van Overflakkee hoeft die dag niet van mijn vakantie te worden afgetrokken. Je kunt hem erover opbellen.'

'Al goed,' mompelde Bollé.

Nu vatte ook Siem weer moed.

'Wanneer doe jij je examen voor 250 lettergrepen?' vroeg hij aan mij.

Ik beet me op mijn lippen. Hij wist dat ik ervoor was gezakt omdat ik te zenuwachtig was geweest, mijn hand schokte toen ik moest opnemen.

Ik fietste naar huis met het gevoel, weer een dag verloren te hebben in mijn leven. Dat kon niemand begrijpen. 'Werk je dan liever op kantoor?' had Bea

mij gevraagd. Natuurlijk niet. 'Een ander moet toch ook bij een baas werken,' hield zij mij soms voor. 'Een arbeider die de hele dag in een fabriek staat is er heel wat erger aan toe dan jij. Je moet eens opletten hoe metaalbewerkers er uitzien. Die zijn door hun vak getekend.' Het was allemaal waar. Ik wist het wel. Maar ik kon het niet verdragen, een chef boven je die je van alles kon toesnauwen, en als je maar tien percent durfde terugzeggen van hetgeen hij je zei, kreeg je er last mee. Zo was het overal. Siem had gelijk. Elke redacteur was ook nog eens je chef. Zij dicteerden en ik moest opnemen. Of ik het eens was met wat zij schreven of niet, goed Nederlands of...

Nachtdienst

Als een natte dweil legde de komende nachtdienst zich over de namiddag van elke zondag. Om zeven uur moest je bij de krant zijn, of om acht, de late dienst om negen.

Je was nog niet binnen of de telexbel schrilde boven het lawaai van de machines uit. Elke redactie in het land wilde bijtijds de sportverslagen doorgeven of ontvangen. De bandjes waarop wij die hadden vastgelegd hingen in slierten naast het zendapparaat.

Stenogrammen hoopten zich op in onze bloks. Het eerste uur kon de telefooncentrale geen gesprekken meer aannemen. Maar Parijs kon niet worden teruggestuurd, en een zangerige vrouwenstem dicteerde al woord voor woord, duidelijk, steeds verzoekend op te lezen wat zij had gezegd. 'Un moment, mon chéri,' en dan ging zij verder, met een papegaai op haar nek die er doorheen krijste.

'Heb jij weer ruimte?' vroegen we elkaar, want de berichten bleven doorstromen...

Feyenoord had gewonnen; in Meppel was een moord gepleegd; de standenlijst van het derde klasse-voetbal in Friesland gewijzigd; het Engelse pond gedevalueerd; in Zeeland waren oude munten gevonden; autobotsingen in Alkmaar, Heerlen, Oegstgeest, Lutjebroek, Voorthuizen, gewonden, dodelijke afloop; kindje verdronken in sloot voor huis; meisje onder vrachtwagen; treinvertraging tussen

Den Haag en Rotterdam; volksgericht in Hindeloo-
pen; brand in strokartonfabriek; brand in opslag-
plaats; brand in kapitale boerderij; filmster bezoekt
Amsterdam; ontwapeningsconferentie mislukt; ra-
diostaking in Parijs; muziekverslag uit Leeuwarden;
popfestival.

POPFESTIVAL!

WIE HEEFT POPFESTIVAL OPGENOMEN?

WAAR BLIJFT GODVERDOMME HET POPFESTI-
VAL!!!

Maar plotseling kwam de steno tot stilstand, als
een machine waarvan de hendel wordt terugge-
draaid. Middernacht. Om 1 uur ging de eerste editie
draaien. Alleen het allerdringendste kon nog wor-
den doorgebeld, en ook buitenredacteurs willen
naar bed. De eerste koffie werd geschonken, ritselen
van boterhampapier.

'Jullie hebben Troelstra verraaien,' lalde een
dronkeman beneden op straat, als een schim in de
donkere nacht. Hij was er elke zondagnacht om deze
tijd, je kon de klok erop gelijkzetten.

'Een partijtje schaak?' nodigde Siem uit.

Er werd een hand op mijn schouder gelegd.

Wijnand Cohen, chef van de sociaal-economische
redactie, wachtte op een artikel dat moest zijn door-
gebeld. Waar bleef het toch? Hij wou naar huis.

'Misschien kan ik jou even spreken,' vroeg hij
mij, en wenkte me om mee te gaan naar de kamer
van de bureauredactie.

'Ga daar maar zitten.'

Hij keek me turend aan, als wilde hij zijn ge-

dachten ordenen, en ik op mijn beurt nam hem op. Voor me zat een vriendelijke, gezette man, kort van stuk, met glimmende brilleglazen die zijn ogen iets schenen te vergroten.

'Ik zal maar met de deur in huis vallen. Op mijn redactie zijn twee zieken. Wil je me komen helpen?'

'Ik?'

'Ja, waarom niet? Je kunt toch wel een artikel schrijven?'

Wijnand Cohen, het hoofd schuin, keek me door-dringend aan.

'Daar ligt je kans,' flitste het door mij heen. Zo verdwenen stenografen en correctoren naar de redactie, eerst als invaller, dan voorgoed, en werden redacteur, om vaak neer te kijken op die stomme stenografen. Of, als vrouw, trouwden zij met een journalist, en ook dat betekende maatschappelijke promotie. Ze moesten je er uitpikken, dan zat je snor. Eindelijk niet meer hoeven opschrijven wat anderen dicteerden. Niet meer de stijlfouten slikken van een beginnend journalist, of soms een grote bek krijgen als je ze er op wees. God-Jezus-nog-aan-toe. Ik hoefde maar 'ja' te zeggen. Maar kon je dan werkelijk vrij schrijven? Was je niet gebonden aan de lijn van de krant? Aan een hoofdredacteur die ten slotte besliste? Of je chef? Als stenograaf had je daar geen last van. Je nam het bericht van een ander op, uit. Je was er net zo verantwoordelijk voor als de zetter, de drukker.

'Nou, waar wacht je op?' vroeg Wijnand Cohen.

'Ik doe het niet.'

‘Waarom niet?’ vroeg hij verbaasd. ‘Je kunt het heus wel. Ik heb je al lang in de gaten gehouden. Ik zal je zelf inwerken.’

‘Ik kan moeilijk liegen tegen één mens, laat staan tegen driehonderdduizend abonnees,’ flapte ik eruit, en had mijn tong wel willen afbijten.

‘Hoe bedoel je dat?’ vroeg Wijnand geërgerd. ‘Je hoeft toch niet te liegen? Dat doe ik ook niet.’

‘Jij niet, nee, omdat je gelooft in wat je schrijft, maar ik heb daar geen vertrouwen in. En dan zou het liegen zijn.’

‘Je bent stapelgek,’ reageerde Wijnand Cohen. Hij had een kleur gekregen, beet op zijn onderlip, slikte iets weg en vroeg: ‘Waar ben je het dan niet mee eens?’

‘De bestedingsbeperking. Daar ben ik absoluut tegen.’

‘Wil je soms dat er inflatie komt?’

‘Ik wil niets. Ik wil alleen niet dat de narigheid op de arbeiders wordt verhaald. Waarom wordt het geld niet van de winsten genomen?’

‘Dan wordt er minder geïnvesteerd, en krijg je werkloosheid. Daar zijn de arbeiders in de eerste plaats het slachtoffer van.’

‘Behalve als de werktijd wordt verkort.’

‘Jij denkt in utopieën. Intussen moet het economische leven doorgaan. Ingrijpen in de winsten... weet je waar dat toe leidt? Dan is het met de rust gedaan, want de reactie zou het nooit slikken. En wat dan? Revolutie? De arbeiders lachen je uit. Ze hebben wel iets anders aan hun hoofd. Vandaag een

televisie, morgen misschien een eigen autootje.'

'Daar past zo'n bestedingsbeperking anders niet in.'

'Ach, we praten langs elkaar heen,' antwoordde Wijnand korzelig, en greep zijn jas. 'Als dat artikel uit Alkmaar nog wordt doorgebeld, leg het dan op mijn bureau. Ik ga nu naar huis.'

'En?' vroeg Hilda toen ik weer op de steno kwam. Op hetzelfde ogenblik rinkelde een telefoon.

Een vriendelijke, oude baas uit Leeuwarden belde – als elke week – zijn muziekrecensie door, doorspekt met citaten uit boeken over Mozart of Beethoven die nooit werden meegenomen en die je rustig kon weglaten als hij het maar niet merkte. Straks zou hij soebatten: 'Doe een goed woordje voor me bij de redactie,' en wilde niet geloven dat je als stenograaf niets te vertellen had. Hij had waarlijk een goddelijk geduld, steeds opnieuw, en een vertrouwen dat onverbiddelijk werd beschaamd. De recensent dicteerde almaar door, en ik knikte even, viel bijna in slaap, schudde me zelf goed wakker om niet iets te missen dat belangrijk kon zijn.

Aan het lawaai bemerkte ik dat de deur van de telefooncel was opengevallen, maar toen ik me omdraaide om hem te sluiten stond Hilda achter mij in de benauwende ruimte. Ze boog zich over mij heen, en ik voelde de warmte van haar borsten. 'Wil ik het van je overnemen?' vroeg ze hees. Terwijl ik mij langs haar schoof, de cel uit, voelde ik haar trillen, en onze ademhaling stokte.

Op de afdeling was niemand meer aanwezig. Haastig werkte ik het stenogram uit, zwijgend, tegenover mij Hilda, die de rest uittikte.

‘Weet jij wat hier staat?’ vroeg ze plotseling, reikte me haar stenogram aan, kwam – toen ik het evenmin kon lezen – naast mij staan, en weer voelde ik haar lichaam. Verwachtte zij iets van mij? Maar dat was te gek. Ze was het fatsoen zelve, een goede vriendin van Bea, mijn vrouw, en zo iets was ondenkbaar. Zij bleef staan wachten terwijl ik op haar stenogram tuurde, opnieuw naar het beeld van haar woorden staarde. Hilda wist zeker dat ik het plotseling zou kunnen teruglezen, zoals zij mijn schrift altijd kon ontcijferen als ik woordblind was, zó vulden wij elkaar aan. Ze bukte zich over mijn schouder om mee te zoeken naar de zin van haar kort-schrift. Als ik haar eens een zoen gaf? Zou zij zich verzetten? Brave Hendrik. Dat deed je nooit. Was je veel te bang voor. Net zo fatsoenlijk als zij, een burgermannetje met angst voor de gevolgen, ondanks je radicale principes. Was je soms niet jaloers op collega’s die het zo nauw niet namen, al liet je dat nooit merken? Toch was het te gek dat je elkaar niet mocht aanraken, twee collega’s in de nacht, man en vrouw, door alle vezels met elkaar verbonden zoals die ontstaan wanneer je nauw samenwerkt, dag-in-dag-uit, nacht-in-nacht-uit. Misschien wilde zij het niet eens, verbeeldde je je maar dat zij om je gaf.

‘Ga jij maar naar huis als je klaar bent,’ zei Hilda zacht. ‘Ik stempel wel voor je. Zet jouw kaart ach-

ter de mijne, dan vergeet ik het niet.'

Buiten was het koud. Huiverend liep ik naar de fietsenstalling in de steeg om de hoek. Een oude op-pas lag er te slapen, het hoofd voorover op een tafeltje. Zodra hij mij hoorde stond hij op, vroeg of hij mijn banden moest oppompen en borg de sigaret, die het steevaste antwoord was op zulke vragen, voorzichtig op onder de rand van zijn pet die hij weer op zijn schedel schoof. Hij trok van Drees, vertelde hij als altijd, en zo verdiende hij er nog een centje bij.

Ik liep met de fiets aan de hand de steeg uit. In het duister van een inham bij de hoek stond een vrouw uit de buurt, haar mantel om een man heen-geslagen, en staande maakten zij een nummertje. Altijd was er hier wel iets aan de hand. Vechtpartijen, midden in de nacht, of een vrouw werd door een pooier langs de straat gesleurd terwijl zij zich verzette en scheldwoorden uitbraakte.

De lichte nevel van de nanacht vulde de verstilde, in duisternis gehulde Utrechtsestraat en liet zijn vettig-natte adem achter op het asfalt, waarin de schaarse straatverlichting flauw weerspiegelde. Etappe vier, telde ik automatisch, want de gang van de krant naar huis had ik in acht etappes verdeeld, en nu was ik op de helft. Met het bovenlichaam over het stuur van mijn fiets gebogen, de kraag van mijn jas hoog opgezet, reed ik, door geen verkeer bedreigd, tussen de tramrails. Een eenzame voetganger liep licht slingerend over de brug bij de Herengracht.

‘Zandbak!’ hoorde ik plotseling roepen.

Even schokte mijn hoofd omhoog, bij wijze van verre herkenning, maar het kon niet voor mij zijn, en ik reed door.

‘Hé, Zandbak!’ werd er weer geschreeuwd.

Ik stopte, zette mijn rechtervoet op de rand van de stoep en keek om naar de zich nu met voorzichtigte stappen naar mij toe haastende voorbijganger, die met een uitgestrekte arm naar mij wees als wilde hij me dwingen op hem te wachten.

De man kwam bij mij staan, legde een hand op mijn schouder, keek me onderzoekend aan.

‘Jij bent toch Zandbak?’ vroeg hij; het was duidelijk dat hij mij werkelijk bedoelde. ‘Ken je me niet meer?’

Ik zocht in mijn geheugen naar herkenning. Hij was klein van stuk en uitgebeten mager, met scherpe jukbeenderen, een breed voorhoofd en een bleek smal toelopend gezicht, waaruit waterige, grote bruine ogen mij treurig aankeken. Zijn neus was kolossaal en overheerste zijn mond en de puntige kleine kin. Hij droeg een pet en een grijs whipcord pak, zoals politieagenten en tramconducteurs, daaronder had hij een dikke gele trui aan, die zijn hals tot aan zijn kin bedekte.

‘Zandbak, weet je het niet meer?’ zei hij met de zware stem van iemand die te veel heeft gedronken en zijn woorden vooral goed wil formuleren.

Ik haalde aarzelend mijn schouders op.

‘Hoogland!’ zei hij triomfantelijk.

‘De orgeldraaier,’ antwoordde ik verrast. Even

fronste hij zijn zware wenkbrauwen, en onderbrak: 'Ik ben tegenwoordig taxichauffeur.'

'Hoogland, de werkverschaffing, in het begin van de oorlog.'

'Jij mag nog eens raaien,' zei hij nu lachend. Hij nam een trek aan zijn sigaret, inhaleerde diep, pakte mijn hand, terwijl hij eraan toevoegde: 'Jij krijgt van mij de vijf.'

Hij wilde niet meer loslaten, en met onze handen in elkaar gestrengeld vroeg hij: 'Jij denkt zeker dat ik dronken ben, hè?'

'Nee hoor,' antwoordde ik geruststellend.

'Ik heb heus wel een borreltje op. Mijn wijf heeft me laten stikken, en wat moet ik alleen thuis doen? Zeg jij het nou eens, wat moet een mens alleen thuis doen?'

'Dat is rot voor je,' vond ik, en ik meende het; in godsnaam, midden in de nacht, in de Utrechtsestraat.

'Alles is nou gesloten,' mompelde hij, waarop hij uitnodigend vroeg: 'Ga je mee naar mijn huis? Ik woon in de Kerkstraat, vlakbij.'

'Ik heb vannacht gewerkt,' verontschuldigde ik me, 'mijn bed roept.'

'Je voelt je zeker te goed voor me, hè, nu we niet meer aan één kiepkarretje staan. Je zal ook wel kapesones hebben gekregen,' verweet hij me.

'Even dan,' gaf ik toe.

Zwijgend liepen we naast elkaar op de smalle stoep, sloegen de Kerkstraat in. Hij zocht, hoe heette hij ook weer, naar zijn sleutel, vond die in zijn

broekzak, en terwijl hij me voorging kon ik in het licht van een lantaarn op het naambordje lezen: *Joh. Duivenoord*.

Op de trap was het donker. Wij stommelden naar boven, terwijl ik stevig de trapeuning vasthield. In de oorlog was ik zo eens, met krantjes in mijn zak, van een trap gevallen en me aan het touw waarmee de deur wordt opengetrokken vasthoudend, was ik heelhuids naar beneden gesleurd.

Op de tweede verdieping waren we er. Het lampje van een zaklantaarn gaf de plaats aan.

Een kat begon klaaglijk te miauwen en krabde aan de binnenkant van de deur totdat Duivenoord die had geopend, en nu liep het beest kopjes gevend voor zijn voeten.

Terwijl mijn vroegere maat de groene, pluchen overgordijnen dichtschoof, ging ik aarzelend aan de vierkante tafel zitten in het midden van de kamer. Er stond nog een bord op het tafelzeil, waaromheen broodkruimels lagen verspreid, juist in de schijn van een matglazen hanglamp. Naast mij, breed uitgespreid op de grond, lag een nummer van *Wiering's Weekblad*.

'Kijk maar niet naar de rotzooi,' verontschuldigde de man zich. 'Ik ga een bakkie koffie zetten.'

Het was er koud, maar het kon ook de nachtdienst zijn, dan rilde je soms van de slaap. Ik schrok. De poes sprong op mijn schoot, en nu klauwden zijn nagels in mijn broekspijpen.

Johan Duivenoord kwam binnen met twee dampende koppen koffie. Het smaakte, ofschoon ik die

nacht misschien al zes koppen had gedronken.

Hij schoof zijn stoel, eiken met bruin kunstleer, naar mij toe, kwam tegenover me zitten.

‘Je was wel handig met de schep, Sam,’ en toen, aarzelend, ‘je heet toch Sam, hè?’

Ik knikte.

‘Als ik jou in het begin niet had geholpen, hadden ze je gauw de ploeg uit gelazerd.’

Dat was waar. Alles moest ik nog leren. Hoe je een kop van zand op je kruiwagen maakte zonder dat het er bij het kruien afviel. Hoe je het oer met een pikhouweel uit de grond hakte zonder te veel kracht te zetten, anders was je na een uur werken uitgevloerd. Hoe je met je kruiwagen van de loopplanken, stralen noemden ze die, gebruik moest maken. Met je lege karretje liep je ernaast terug, om plaats te maken voor wie er met een volle kruiwagen aankwam. Johan had me daar het eerst op gewezen, en er aan toegevoegd: ‘Je moet iemand die werkt nooit in de weg lopen.’ Van alles had ik te horen gekregen omdat het die eerste tijd, met blaren in je handen, niet zo vlot gaat. ‘Ik werk wel voor een wijf maar niet voor een kerel,’ had hij me toegesnuwd, omdat mijn ‘produktie’ ook zijn loon beïnvloedde. Hij had me geleerd dat je een schep vol zand of klei niet moet ‘wegen’, niet eerst naar je toe moet trekken maar meteen moet doorslingeren naar je kruiwagen.

‘Gooi die kat gerust van je schoot,’ zei Duivenoord. Het beest had zijn nagels in mijn dijbeen vastgehaakt. ‘Herinner jij je Loewietje nog?’

Ik sloot even mijn ogen, en met moeite haalde ik me hem voor de geest. 'Die rooie, bedoel je.'

Het was een gedrongen, gezette man geweest, zo'n vijfendertig jaar oud, een vrijgezel die aan astma leed, de ene sigaret na de andere draaide, de rook opzoog alsof hij ze niet meer wilde uitblazen en het dan benauwd kreeg en rochelde tot wij bang waren dat hij zou stikken.

'Je kon lol met hem hebben.'

Dat was waar. Elke dag wist hij nieuwe moppen, die hij vertelde als we na een uur scheppen vijf voor de putter namen, maar sommige ervan konden we al dromen, en dan werd hij uitgejouwd. Zeker ééns in de week vroeg hij of we dat in de krant hadden gelezen, van dat mokkel op de Rozengracht. Een Duitse soldaat had haar in haar hand geschoten, en 'niets gebeurd' voegde hij er dan triomfantelijk aan toe, 'geen schrammetje', en keek ons stuk voor stuk aan of we begrepen wat hij bedoelde. Of hij had iets beleefd in een andere werkverschaffing, waar iemand achter een bosje ging zitten schijten. Hij had stiekem zijn schep eronder gehouden, de drol opgevangen, en toen gauw teruggetrokken. Die man had er niets van gesnapt en overal gezocht naar zijn bolus. En altijd haalde de rooie het geintje uit om aan het borsthaar te trekken dat uit mijn overhemd krulde, om te vragen of hij een sjekkie mocht draaien.

'Hoe ben jij toen eigenlijk in de werkverschaffing verzeild geraakt? In het begin van de oorlog werden de joden toch nog met rust gelaten?' vroeg Duivenoord nieuwsgierig.

‘Dat is zo,’ antwoordde ik. ‘Herinner je je Vogel nog? Dat was toch ook een jodenman. Ik zal nooit vergeten hoe die vertelde dat hij vóór de oorlog eens met de voddenkar op stap moest zonder dat er geld in huis was, en geld heb je nodig ook om oude rotzooi op te kopen, dat willen de mensen nooit geloven, had hij eraan toegevoegd. “Ik zal wel zien hoe ik me er door sla,” had Vogel tegen zijn vrouw gezegd. In de Van Baerlestraat werd hij binnenge-roepen, daar kon hij een pracht van een kinderwagen overnemen, een tientje vroegen ze ervoor. Hij had ernaar gekeken, een dekentje opgetild, naar het matrasje gestaard, en toen uitgeroepen: “Voor geen geld wil ik die wagen, mevrouw, er zit onrein in.” Hij had een vies gezicht getrokken en gezegd: “Kijkt u zelf maar.” De vrouw had een stap achteruit gedaan, durfde niet te gaan kijken, en had geantwoord: “Koopman, als u de kinderwagen van mij wilt meenemen krijgt u een rijksdaalder toe.” Hij vertelde ook dat andere vrouwen “eissjadiesj” waren en met hem naar bed wilden.’

‘Maar jij, hoe kwam jij bij ons?’ drong Duivenoord opnieuw aan.

‘Toen de oorlog uitbrak werkte ik bij een bank. Ik moest in dienst, en kon na de demobilisatie niet terugkomen. Als je werkloos was mocht je de dienst niet uit en werd je bij een of andere “arbeidsdienst”, ingedeeld – ik weet de naam niet meer, later werd het de luchtbescherming. Als je toch wilde demobiliseren, mocht je niet in de steun worden opgenomen. Ik waagde het erop. En eenmaal thuis, ging ik naar

mijn vakbond, waar ik al tien jaar lid van was, om steun. Ze stuurden me door naar sociale zaken. Na een week werd ik al gekeurd voor de werkverschaffing. Eerst kwam ik in het Twiske, om te baggeren, met een schepnetje. Ik had een hele rauwe schouder door het schuren van de trekhaak, het wou niet overgaan, en ik haalde geen twintig gulden in de week. Toen opnieuw gekeurd, lichter werk zei de dokter, en het werd Hoogland. Dat viel ook niet mee, doch alles leert op den duur. En de verdienste ging ook wel: tussen de vijftentwintig en dertig gulden. Weet je Arie, onze putter nog? Die kon de opzichter van de Heide Maatschappij goed belazeren. De meetlat kwam er aan te pas, en dan wist Arie er altijd nog een paar kuub bovenop te matsen.'

'Die was zo link als een looien deur,' bevestigde Duivenoord.

De klok in de huiskamer begon te slaan, en ik telde mee tot vijf.

'Ik ga nu echt,' zei ik, en wilde opstaan.

Mijn maat van weleer drukte me echter weer op mijn stoel.

'Nog één bakkie koffie,' smeekte hij.

Hij kwam al gauw terug, morste terwijl hij mij het kopje aanreikte.

'Ik ben na de oorlog niet meer achter het draaiorgel gegaan,' begon hij nu zelf. 'Dat was hard werken en weinig verdienen. Dat geloven de mensen niet, ze denken dat je een soort bedelaar bent, niet begrijpend dat je de halve dag aan een groot wiel staat te draaien, en de andere helft van de dag ach-

ter zo'n zwaar bakbeest loopt te duwen. Als het regent zijn er geen mensen op straat, en als je een keer goed vangt, moet je het altijd nog met zijn drieën delen. Nee, nu ben ik taxichauffeur, dat bevalt me beter. Ook geen vetpot, maar je beleeft nog eens wat, en soms heb je een mazzeltje, dan wil een zee-man dat je hem rechtstreeks naar een hoerenkast brengt en hou je er een paar centen aan over. Zo is er altijd wel wat.'

Nu wilde ik toch echt naar huis.

Het leek alsof Duivenoord het voelde, en hij vroeg: 'Hoe is het je broer gegaan? Die heb ik toen eens ontmoet, weet je wel?'

Ik schudde het hoofd, maakte met mijn handen een verloren gebaar.

'Ook al,' zei hij. 'Net als je familie zeker?'

Ik knikte.

In godsnaam, als hij daar maar niet over doorzaagde, en ik stond op.

'Jij bent gemengd gehuwd, hè?' wilde hij weten terwijl hij ook opstond.

'Ja.'

'Dan heb je geluk gehad. Jullie waren allemáál voor de dood opgeschreven, alleen was Hitler nog niet aan jullie toe toen de oorlog was afgelopen.'

Ik zweeg. Liep naar de deur.

Duivenoord ging voor mij staan.

'Ik ben eenzaam, zonder wijf, en mét mijn dronken harses,' sprak hij als in gedachten voor zich uit, 'maar wie er van jullie goed door is gekomen moet ook wel eenzaam zijn.'

Ik duwde hem opzij, struikelde bijna over de drempel. Op de trap was het niet meer zo donker, en op straat fietsten de eerste arbeiders van de dagploegen naar hun werk.

Daar was de Van Woustraat al. Nog één etappe, dan was ik thuis.

Zachtjes sloot ik de deur open, liep op mijn tenen naar binnen om niemand wakker te maken, doch ik was nog niet in de huiskamer, of ik hoorde zachtjes roepen: 'Wat ben je vreselijk laat.'

Ik kleepte mij haastig uit, kroop in bed.

'En wat ben je koud. Moest je overwerken?'

Ik schudde van nee, wilde alles vertellen. Mijn keel werd dichtgesnoerd.

'Je bent zo gespannen, ik voel het aan je vingers, wat is er gebeurd?'

Ik staarde voor mij uit. Nu betastten warme vingers mijn blote lichaam, kusten haar lippen mijn ogen, en haar warmte sloeg op mij over, en wij werden samen een, langzaam, toen vlugger, tot de hartstocht mij overweldigde en mijn zaad zich in haar lichaam spoot terwijl ik huilde, vreselijk en rauw, en ik schreeuwde mijn verdriet uit, tot zij een kussen op mijn hoofd duwde, want de kinderen mochten het niet horen.

Krantenstaking

'We moeten ook de straat op,' klonk het door het geroezemoes in de kantinezaal op de vijfde verdieping, waar arbeiders druk gebarend elkaar poogden te overtuigen: zettters spraken met drukkers, lithografen met binders.

'Dat kunnen we niet doen,' vond een oudgediende.

'Waarom niet?' riepen stemmen door elkaar.

'Omdat de vakbond er niet achter staat,' antwoordde de één.

'Het is onze eigen krant,' bezwoer de ander.

'Bij verschillende dagbladen wordt toch ook gestaakt,' luidde het steeds weerkerend argument, 'moeten wij dan niet meedoen?'

Toen deed iedereen een stap achteruit.

Directeur Riemersma was ongemerkt binnengekomen, in een zwarte overjas alsof hij voor de zondag was gekleed, tas onder zijn arm, zijn anders zo rustig-vriendelijk gezicht in-bleek en zorgelijk. Hij trok met zijn kin, snoot voortdurend zijn neus, riep om stilte, en als bij toverslag kringden de arbeiders om hem heen.

Riemersma was gezien in het gehele bedrijf. Hij flikte nooit iemand een kunstje, en als hij iets voor je kon doen zou hij het niet laten, zonder onderscheid des persoons, of je nu redacteur was of handzetter, en daarom vond iedereen hem een rechtvaardige kerel. Zijn vader was een bekend socialis-

tisch voorman geweest, uit de arbeidersklasse voortgekomen, zelf had hij economie gestudeerd, was directeur geworden bij een groot bedrijf en naar de krant overgestapt toen die kans zich aanbood.

‘Luister nou,’ herhaalde hij zacht, en het werd ineens doodstil in de kantine. ‘Ik spreek in jullie eigen belang. Er mág hier niet worden gestaakt. Het bedrijf kan het niet verdragen, en bovendien, staking bij de eigen socialistische krant, wat moet de buitenwereld daarvan denken? Het is al dom genoeg dat het personeel bij het Handels en de Tele het werk hebben neergelegd, en ons bedrijf mág daar niet aan meedoen.’

Zwijgend had men naar de directeur geluisterd, maar nu hij was uitgesproken klonk er gemurmel, toen stak Piet Schelfhout, zetter en lid van de Ondernemingsraad, een hand omhoog zoals een schoolkind zijn vingers opsteekt.

‘Jij daar,’ wenkte de directeur, en Schelfhout vroeg alleen: ‘Waarom niet?’

‘Omdat er een collectieve arbeidsovereenkomst bestaat.’

‘Die is al een half jaar verlopen.’

‘Daarvoor is toch het overleg?’

‘Dat is toch ook afgebroken?’

‘Het kan elk ogenblik worden hervat.’

‘Dan kunnen ze ons weer aan het lijntje houden.’

De directeur zweeg, staarde naar de grond.

‘Goed, dat is ónze schuld niet. Wij waren steeds bereid, aan de eisen van de vakbond tegemoet te komen.’

Iemand lachte schamper.

'Als jullie mij niet geloven, vraag het dan aan Rensenbrink,' en hij gebaarde met zijn vinger, zodat iedereen omkeek naar de vakbondsbestuurder, die nauwelijks opgemerkt aan een tafeltje was gaan zitten.

Weer was het stil. Natuurlijk moesten de arbeiders meedoen met de andere kranten, de staking betrof immers ook hún belangen. De collectieve arbeidsovereenkomst gold voor alle dagbladen. Alleen niet voor het administratief personeel, met zijn eigen CAO, maar die werd altijd aangepast aan de met de technische CAO bereikte resultaten. Ik keek om mij heen, en ontdekte slechts een enkele kantoorbediende. De kantoorbedienden zouden vast niet meestaken, en het was ook van weinig belang, want op het vervaardigen van de krant hadden zij geen enkele invloed. Wat moest ik doen als stenograaf? Onze afdeling viel onder de administratieve CAO. Bovendien had ik Klaas Overflakkee beloofd dat hij geen moeilijkheden met me zou krijgen. Daar moest ik me aan houden. Het was wel moeilijk. Blijven werken als de arbeiders de straat opgingen, aan die mogelijkheid had ik nooit gedacht, en daar voelde ik ook weinig voor. Stel je voor dat de stalinisten zouden schrijven: 'De schoonzoon van Sneevliet is een onderkruiper.' Trouwens, wat zou mijn schoonmoeder ervan zeggen als ik bij een staking aan de kant bleef staan? Mijn ontslag aanbieden? Dat kon ik altijd nog doen. En daarna? Als je zelf ontslag nam kreeg je niet eens werklozensteun. Ik moest

maar afwachten wat er verder ging gebeuren. Er op de steno over praten. Om die reden had de afdeling mij naar boven gestuurd. Ik moest mijn hoofd erbij houden, er werd alweer gesproken.

‘Voer die verbeteringen hier dan vast in,’ bepleitte zetter Schelfhout.

‘Dat kan jammer genoeg niet,’ antwoordde de directeur. ‘We zijn aangesloten bij het Verbond van Persdirecteuren, dat met de vakbonden onderhandelt. Wij zeggen er wel onze mening, maar vormen er niet de meerderheid. Als goede democraten moeten wij ons onderwerpen aan de daar aangenomen beslissingen.’

‘Wij toch zeker niet,’ werd er geroepen, en: ‘Ga er dan uit!’

‘Zo eenvoudig ligt het niet. Wij kunnen in ons eentje geen loonpolitiek voeren.’

Iedereen draaide zich plotseling om. Nieuwe groepjes arbeiders kwamen luid pratend de kantine in.

‘Bij *De Tijd* wordt ook gestaakt,’ riepen zij, ‘wat staan we hier nog?’

Uit de verwarring maakten enige zettters zich los om naar vakbondsbestuurder Rensenbrink toe te stappen. Ik boog mij voorover om alles goed te verstaan.

‘Ik begrijp jullie wel,’ zei hij, maar op de gestelde vragen antwoordde hij steeds: ‘Ik heb mijn eigen verantwoordelijkheid tegenover het verbondsbestuur, en hun standpunt luidt: geen ellende met stakingen...’

‘Dan zitten jullie met blote handen aan de conferentietafel en nemen ze jullie in de maling, zoals al zes maanden is gebeurd,’ merkte een typograaf verbitterd op.

‘En nu moeten jullie luisteren,’ schreeuwde de directeur wanhopig over de hoofden heen. ‘Jullie mógen niet meestaken. Onze krant staat achter de geleide loonpolitiek, die in gezamenlijk overleg door de politieke partijen in het parlement is vastgesteld. Elke staking is tegen de regering gericht.’

Dat was wat moois. Er heerste al langer dan twee maanden een regeringscrisis. Waarom ging niemand daarop in? Dus vroeg ik: ‘Welke regering bedoelt u?’

Er werd luidkeels gelachen, ‘ja’ geschreeuwd, zodat het mij overrompelde, en iedereen wachtte op een antwoord dat echter uitbleef.

‘Ik ga niet werken als er bij de andere kranten wordt gestaakt,’ zei een oude zetter verontwaardigd tegen arbeiders naast hem. ‘Ik heb een goeie naam. Op mijn leeftijd wil ik niet meer dat er een kruisje achter komt te staan: maffer.’

Op hetzelfde ogenblik stroomde de kantine leeg, voegden zetters en drukkers zich buiten bij de typografen van andere dagbladen, die voor De Rode Burcht samendromden. Ik haastte mij terug naar de steno. Ze zouden me vragen wat onze houding diende te zijn. Het administratieve personeel deed niet mee, want op alle kantoorafdelingen werd normaal doorgewerkt.

‘Ik wil op jullie geen druk uitoefenen,’ hield ik

Hilda voor. 'Het is misschien dom van me, maar ik kán niet werken als er wordt gestaakt. Dat gaat helemaal tegen mijn gevoel in.'

'Wij staken natuurlijk ook mee,' antwoordde zij zonder enige aarzeling, 'ik in ieder geval wel.'

'En ik ook,' bevestigde Siem. 'Zul je Bollé straks zien als hij alleen op de afdeling is. Mag hij alle berichten zelf opnemen. Leve de lol.' Hij liep resoluut naar de telexkamer en gaf aan alle rayons door: 'De kranten staken, wij ook,' terwijl hij de centrale op nachtschakeling overzette.

Stakers in zondagse kleren vulden de grote zaal van Krasnapolsky, stonden tussen de palmen in de gangen om iets op te vangen van wat er binnen werd besproken en probeerden nog plaats te vinden. Geen enkel dagblad verscheen, behalve het stalinistische, dat buiten werd verspreid.

Op het podium van de rokerige zaal stond een lange tafel, groen gedekt als een biljart. Een glazen karaf vol water, een glas ernaast, een voorzittershamer. Een microfoon werd bijna omvergelopen en slingerde na om zijn standaard. Achter de tafel een arbeider, klein van stuk. 'Hij heeft de leiding van de staking bij de Tele,' zei men met eerbiedige bewondering. Naast hem de stakingsleiders van de andere dagbladen. Schelfhout, van de Vrije, zat er ook.

De voorzitter stond op, en het geroezemoes in de zaal verstomde.

'Ik heb hier de namen van alle bedrijven die aan de staking deelnemen. En ik heb goed nieuws. Ook

de Europese editie van de Amerikaanse *Times* wordt niet gedrukt. Het is het troetelkindje van de Tele-directie. Ze willen élk bedrag betalen als die in ieder geval verschijnt. 'Als we die krant zouden kwijt-raken kost het ons land deviezen,' zeggen ze, 'maar bedoelen natuurlijk hun eigen winst. Aan ónze deviezen, óns loon, hebben ze maling.'

Gejuich steeg op uit de monden van de stakers.

Toen vroeg de voorzitter – 'Boucher heet ik,' schreeuwde hij de zaal in – wie zich opgaf voor de discussie. Handen gingen omhoog, namen werden genoteerd. 'Jij ook, jij moet ook spreken,' drong Hilda met klem bij mij aan.

Om beurten beklommen typografen het podium om te vertellen waarom zij staaften, waarom moest worden doorgestaakt. Vaak spraken zij scherp en goed, soms stamelden zij enkele woorden en liepen weer haastig de zaal in. Nieuwe gedachten werden geopperd, waarop niemand scheen in te gaan, tot een arbeider erop voortborduurde.

'Schreuder,' riep de voorzitter enige keren, 'Schreuder.'

Arbeiders keken om zich heen.

'Waar werkt hij?' werd er gevraagd.

'Jou bedoelt hij!' maande Hilda, 'ze hebben je naam verkeerd verstaan.'

Ik liep naar het podium en beefde. Tijdens de vorige sprekers had ik gepoogd in gedachten te formuleren wat ik zou zeggen, doch steeds weer overspoelden de stakingsleiders mij met hun woorden en dwongen mij tot luisteren. Ik wist het niet meer

precies, en zei: 'De stenografen van de Vrije doen ook mee. Het gaat net zo goed om de administratieve CAO, als jullie verliezen verliezen wij ook. Daarom zijn wij solidair.'

Een ander liep het podium al op, nam me de microfoon uit de hand. Misschien had ik wel verward gesproken. Haastig sprong ik van de verhoging, liep zenuwachtig de zaal door met het gevoel alsof iedereen mij nakeek, staarde Hilda aan om zwijgend te vragen hoe zij mijn woorden had gevonden, zij lette echter niet op mij en luisterde met gefronst voorhoofd naar de nieuwe spreker.

De vergadering golfde heen en weer, en iedereen in de zaal deinde mee met de stemming van het ogenblik, doch alle sprekers meenden dat moest worden doorgestaakt totdat de looneisen volledig waren ingewilligd.

Gespannen wachtten de mensen in de zaal op wat er verder ging gebeuren, terwijl men op het podium gebarend beraadslaagde, totdat de voorzitter opstond.

'Wij achter de tafel hebben spontaan de voorlopige leiding van de staking op ons genomen. Nu iedereen hier is, moet er een definitieve stakingsleiding worden gekozen. Wij stellen voor, dat allen die namens hun bedrijf of afdeling hebben gesproken, er deel van uitmaken.'

Schelfhout was er bij. Hij had namens de Vrije gesproken en de stakers tot geestdrift gebracht. 'Jij ook,' zei hij tegen mij, 'denk erom, vanavond om acht uur in De Doelen.'

‘Moeder is vanmiddag geweest,’ zei Bea zodra ik thuis kwam. ‘Ze is zo blij dat je meestaakt. We kunnen op haar rekenen, heeft ze gezegd, en moeten ons geen zorgen maken. Ze heeft een boek voor ons tweeën achtergelaten, met tekeningen van Käthe Kollwitz: *Ein Herz schlägt für die Mütter.*’

Al was het alleen voor haar, dan was het al goed geweest wat ik had gedaan, dacht ik, en voelde me enorm opgelucht om mijn besluit. Ik bladerde de map met tekeningen in, en las in haar steil handschrift:

*‘Worsteling kenmerkt onze strijd,
Neemt er deel aan allerwegen,
Hij die deelneemt aan de strijd,
Plukt de vruchten van de zegen.’*

Zege had ze natuurlijk bedoeld, overwinning, of had zij ons haar zegen willen geven, omdat ze bij alles wat zij deed hoopte de naam van haar in de oorlog als arbeidersleider gevallen man waardig te zijn?

Tegen de achtermuur van de kantine stonden de journalisten, die zich als groep buiten de staking hadden gehouden en wier belangen ook niet op het spel stonden; wat deden zij dan hier? ‘Schreuder,’ riep een van hen mij spottend na, anderen groetten vriendelijk. Kantoorpersoneel zat op de voorste rij. Daarachter de zetters, drukkers, lithografen.

Het was vijf uur in de middag, en een ongewone

tijd om te vergaderen. Normaal was het gebouw van de krant om die tijd uitgestorven, heerste er de rust tussen dag- en nachtdienst in. Maar de directie had het gehele personeel met spoed opgeroepen, en ondanks tegengestelde adviezen had iedereen daaraan gehoor gegeven.

Op het podium de onvermijdelijke tafel met karaf, houten hamer, glaasje water. Erachter: de directeuren Roodhuysen en Riemersma; de hoofdredacteur, die er als een dominee uitzag; Klaas Overflakkee, strak voor zich uitstarend.

Toen sprak directeur Roodhuysen, een grote man, met handen als kolenschoppen, en een enigszins grof gezicht. Hij was als arbeider zijn loopbaan begonnen, had zich met enorme inspanning naar de top gewerkt, zonder zich rust te gunnen, dag en nacht in de weer. Hij beschouwde het bedrijf als zijn persoonlijk eigendom, en verdedigde het tegen ieder als een waakhond: grommend, bijtend als het moest, en altijd op zijn hoede. Vriendelijk voor de arbeiders was hij niet, en ofschoon zij hem respecteerden, geliefd als directeur Riemersma evenmin. Hij was echter geen flikflooier in zijn contact met hooggeplaatste functionarissen of collega's. Voor iedereen gold hij als dezelfde bullebak, die tijdens de oorlog goed was geweest, en alleen daarom reeds kende hij zijn pappenheimers. Toch was hij ook bij de arbeiders vandaan gegroeid, en zwierf vaak als een eenling door het krantegebouw, met deuren smijgend, vloekend, door niemand begrepen.

'Het is hartstikke stom wat jullie vandaag heb-

ben uitgehaald,' schreeuwde hij verbitterd de kantine in. 'Jullie hebben ons in de rug aangevallen, en daarmee snijden jullie in eigen vlees. Ik zeg dit niet als directeur. Ik sta hier als lid van de bemanning, en mijn hart bloedt. Ik ben zelf zetter geweest. Mijn moeder heeft in dit bedrijf als werkster de vloeren gedweild. En nu deze schande. Onderling verscheurd zitten wij hier bij elkaar. En de vijand, jullie eigen klassevijand zoals jullie hem vandaag hebben genoemd, is de lachende derde. Staken tegen jullie eigen bedrijf...'

Een oude arbeider, in manchester pak zoals AJC'ers die plachten te dragen, stond op, hield de rugleuning van de stoel vóór hem vast met twee handen die trilden. Hij zei met verstikte stem: 'Ons eigen bedrijf? Dat was vroeger zo, en met onze eigen centen en sappelen hebben wij het groot gemaakt. Hoor je het, Roodhuysen, wij! Toen jij ook nog achter de drukpers stond. Maar nu beslissen jullie over ons. Daar deugen we alleen nog voor, behalve vandaag: nu horen we er plotseling weer bij...'

De voorzitter klopte heftig met zijn hamer. De arbeider raakte van zijn stuk, hakkelde nog enkele woorden, ging toen zitten en huilde als een kind.

Er heerste nu volslagen stilte, alsof iedereen zich persoonlijk schuldig voelde aan hetgeen zo juist was gebeurd. Achter de groene tafel werden de hoofden naar elkaar toegebogen, meisjes brachten koffie rond in het oplevend geroezemoes van de kantine.

Directeur Roodhuysen stond opnieuw op.

‘Er is zoëven bericht gekomen van het vakbondsbestuur, dat de krantedirecties de besprekingen willen hervatten, op voorwaarde echter dat iedereen weer aan het werk gaat. Zij doen het voorstel de lonen met twaalf cent per uur te verhogen. Het bomilo, voor degenen die het niet mochten weten: het deel van het loon dat boven het gemiddelde van de grafische industrie ligt. Elk bedrijf kan daar nog mee matsen, en wij zijn de beroerdesten niet, dat weten jullie ook wel. De eisen van de vakbeweging zijn daarmee voor driekwart ingewilligd, en het is zinloos om de staking voort te zetten. Straks moet de nachtploeg gewoon weer aan het werk gaan. Wie het daar niet mee eens is moet het maar zeggen.’

Iemand wilde opstaan, duwde de leuning van een stoel heen en weer, ging weer zitten. Er werd gekucht alsof de zaal collectief aan astma leed. Ik zocht naar Schelfhout. Hij stond druk te praten met een groepje zetters. Stak zijn hand plotseling op. Liep naar het podium. Terwijl hij sprak richtte hij zich voornamelijk tot directeur Roodhuysen.

‘Het is niet waar, directeur,’ zei hij, ‘dat we de krant in de rug hebben willen aanvallen. We hadden juist het oogmerk om de vakbondsleiding bij de loononderhandelingen een steuntje in de rug te geven...’

Als door een zweepslag getroffen sprong Roodhuysen op.

‘Die vakbondsbestuurders zijn jullie geweldig dankbaar voor zo’n hulp. Vraag het ze maar,’ zei hij smalend. ‘Ze kunnen niet meer met goed fatsoen

tegenover de krantedirecties plaats nemen, die ze beschuldigen van wat jij zo mooi vindt: een vorm van samenwerking tussen bestuur en leden waar zij niet om hebben gevraagd.'

In de kantine siste gefluit.

'Wie is er zo flink?' riep hij, maar directeur Riemersma gaf hem te kennen dat hij zich moest beheersen, en even raakte hij van zijn apropos. Hij bukte zich en pakte driftig een gekleurd tijdschrift uit zijn aktentas. 'Kijk!' schreeuwde hij, 'nu is de concurrentie ons voor. Wij hadden gehoopt de eersten te zijn met een gekleurd weekblad. Door jullie staking is het Handels eerder dan wij.'

Schelfhout zocht naar een antwoord, zei niets, liep terug naar zijn plaats.

'Dan wordt er vanavond weer gewerkt,' verklaarde directeur Roodhuysen nadrukkelijk.

Gewerkt? Daar kon hij niet over beslissen. En zelfs het gehele personeel niet. De krantenstaking was immers algemeen, en over wat er verder moest gebeuren zou alleen nog door het gezamenlijk personeel van alle kranten worden besloten. Daarvoor kwamen vanavond de stakingsleidingen bijeen. Zó was het op de stakingsvergadering in Krasnapolsky afgesproken.

Ik liep naar het podium.

'We kunnen op ons eigen houtje geen besluit nemen,' zei ik aarzelend. 'Wij staken toch niet alleen. Zelfs als het verstandig zou zijn om op het compromisvoorstel in te gaan, kan daar alleen vanavond, in De Doelen, door de vertegenwoordigers van álle

stakers over worden gestemd. Zelf geloof ik dat er méér in zit. Als de directies na één dag staken al zo ver tegemoetkomen, spreekt dit boekdelen. Maar dat is het voornaamste probleem nu niet. Het blijft noodzakelijk, er eerst in De Doelen over te beraadslagen.'

'Wij hebben geen behoefte aan syndicalisten,' onderbrak directeur Roodhuysen mijn woorden. 'Wij bepalen zelf wat wij doen. Daar hebben wij anderen niet voor nodig. Ik stel voor dat er vannacht weer wordt gewerkt, en wie er tegen is moet zijn hand maar opsteken.'

Voorzichtig gingen enkele handen omhoog, door niemand geteld, en opgelucht liepen de mensen de kantine uit.

Schuchter liep ik tussen hen in, nauwelijks opkijkend. Ik had me mooi in de nesten gewerkt. Als stenograaf had ik met de staking niets te maken gehad. Uit solidariteit meedoen, dat ging nog; daarna in de stakingsleiding; en zoëven had ik als een van de weinigen de staking verdedigd. Tegenover de directie. Tegenover Klaas Overflakkee, die mij niet had aangekeken. Hoe moest hij zich voelen? Maar wat had ik anders kunnen doen?

Bij de ingang van De Doelen werd ik opgevangen door een drukker van de Vrije. 'Hoor eens,' zei hij tegen me: 'we zijn met zijn vieren in de stakingsleiding gekozen, en wij hebben al afgesproken dat alleen Schelfhout namens de krant spreekt. Jij houdt je kaken op elkaar.'

'Prima,' antwoordde ik. Nu hoefde ik tenminste niet te vertellen wat er bij de Vrije was besloten. Schelfhout was het met het compromis eens geweest, en hij vond dat er weer gewerkt moest worden. Dan was hij ook de aangewezen persoon om het de vergadering mee te delen.

Ik zocht een plaats in de zaal, propvol tot aan het balkon. Dat er zóveel bedrijven meestaakten; ook handelsdrukkerijen hadden zich bij de actie aangesloten. Hier zaten uitsluitend de vertegenwoordigers van de arbeiders, wel vierhonderd schatte ik, nee, het waren er meer. Naast mij, zwijgend voor zich uitziend, een lithograaf van de Vrije, die elk gesprek met mij ontweek.

Een bestuurstafel stond op het toneel, dat als podium dienst deed. Een grapjas liet de gordijnen een eindje zakken, doch gebrul uit de zaal joeg hem weg. Boucher, opnieuw voorzitter, stond op. 'Ouwe zeerover,' riep iemand, gehamer, doodse stilte.

'Eén dag staken is voldoende geweest om de heren weer achter de conferentietafel te krijgen,' zei hij onder algemeen applaus. Hij was bestuurder van de Eenheids Vak Centrale geweest, beweerde men, en zijn zelfbewust gedrag verried zijn ervaring. Stalinist was hij niet, hij had immers het communistisch dagblad scherp aangevallen en van 'stakingsbreuk' gesproken.

Het werd weer stil, en de spreker vervolgde: 'Ook de staking kent haar acht-uren-dag. In die acht uur hebben we immers meer bereikt dan de vakbondsbestuurders in een half jaar overleg. Er is een com-

promis voorgesteld, dat gisteren nog ondenkbaar scheen. Waarom zouden wij ons haasten om het te aanvaarden als de tijd zo in ons voordeel werkt? Ze hebben van ons oneindig geduld gevergd, laten wij nu hún geduld eens op de proef stellen. Als we het nog enkele dagen volhouden, zit er een volledige overwinning voor ons in. Daarom is mijn voorstel: doorzetten. Wie wil er iets over zeggen?’

De ene arbeider na de andere stond op om te verklaren dat hij het ermee eens was. En steeds werd hij geestdriftig toegejuicht, werden grappen gemaakt, klonk er gelach na iedere spreker. Uit de feestelijke stemming proefde je de bereidheid om voort te gaan, de verwachting van een naderende overwinning. Schelfhout zou het niet gemakkelijk krijgen als hij ging vertellen wat er bij de Vrije was besloten. Zwijgend zat hij naast Boucher achter de tafel, onverschillig, alsof alles hem niet aanging, doch soms klapte hij mee, bij wijze van instemming naar het scheen. Dan zag het er toch zo somber nog niet uit. Je kon nooit weten wat er later op de zetterij was besproken. Met de directie erbij was het erg moeilijk geweest, ik had het zelf bijna in mijn broek gedaan toen ik in de kantine sprak.

‘Verder geen sprekers meer?’ vroeg Boucher, en keek onderzoekend de zaal in.

Geen sprekers meer? Schelfhout had nog niets gezegd. Hij was immers aangewezen om het woord te voeren? Ik kon het niet doen. Mij was het verboden. Zo kreeg je een waanzinnige toestand. Iedereen zou denken dat de staking algemeen bleef, om morgen

te ontdekken dat de arbeiders van de Vrije vannacht weer aan het werk waren gegaan. Dan had je de rotzooi compleet. Verdeeldheid, verwarring, capitulatie van het ene bedrijf na het andere, op een handjevol doorzetters na, die zouden worden geslachtofferd. Dan was het aanvaarden van een compromis altijd nog beter. Als er maar eensgezindheid bleef bestaan. Een nederlaag was het ergste. De tegenstanders van de staking zouden in hun vuistje lachen en zeggen: 'Zien jullie nu dat wij gelijk hebben gehad, dat staken uit den boze is?' Ik zou Schelfhout wel willen dwingen om op te staan en het woord te voeren. Ik keek tersluiks naar mijn buurman om te zien wat hij ervan dacht, doch hij staarde zonder gelaatsaandoening voor zich uit. 'Dus geen andere sprekers verder?' riep Boucher. Het was verschrikkelijk. Dat mocht toch niet, de waarheid verzwijgen. Zou ik naar het podium lopen? 'Je hebt je zelf mooi te grazen,' schold ik in me zelf. Straks sta je als redder van de natie op het podium, maar daar leende ik me niet voor. En wat dan? Als ik mijn bek hield werd ik medeplichtig, omdat ik immers wist hoe het bij de Vrije was verlopen? Ze konden me wat.

Haastig liep ik naar het podium, greep de microfoon.

'Hoe rottig ik het ook vind, bij de Vrije is besloten vannacht weer aan het werk te gaan.'

'Leugenaar,' werd er geroepen, 'slijmerd.'

'Echt waar,' schreeuwde ik de zaal in. 'Ik was er niet voor, doch de meerderheid wel. Dat had Schelf-

hout jullie moeten vertellen.'

'Sodemieter hem daar toch vandaan, voorzitter,' riep iemand, en het boegeroep ontnam me de mogelijkheid nog één woord te spreken. De grond danste onder mijn voeten, en ik hield me aan de tafel vast om niet te vallen.

'Heus, ik was er tégen, ik wil jullie alleen maar waarschuwen,' brulde ik opnieuw, en mijn stem klonk zo luid dat ik er bang van werd. Toen duwde iemand me opzij, rukte de microfoon uit mijn hand.

'Luisteren jullie godverdomme toch. Ik ken hem van vroeger, uit de Sneevliet-beweging.'

Terwijl hij doorsprak, legde hij een hand op mijn schouder. Vaag herkende ik zijn Twents dialect, het was Leendert, uit de jeugdbeweging van voor de oorlog. De zaal was stil geworden, en duidelijk hoorde ik hem zeggen: 'Ja, ik ken hem van vroeger, en als hij zo iets zegt liegt hij het niet.'

Onwennig zat ik tegenover Klaas Overflakkee, die mij van achter zijn bureau opnam, eerst zonder een woord te zeggen. 'Waar moet ik beginnen?' vroeg hij, alsof dit mijn zaak was, en ik antwoordde: 'Prik maar een letter in het telefoonboek.'

'Daar heb je het weer, die koppigheid van jou waar ik geen raad mee weet. Wat is er toch met je aan de hand? Toen je bij de krant kwam was ik enorm blij, meer dan je zelf beseftte. Je droom als personeelshoofd, tussen de routine van elke dag, is toch ook: mensen te kunnen helpen die je lief zijn. Ik had het gevoel iets goeds te doen, en nu is het helemaal uit de hand gelopen. Door jou heb ik al wat narigheid moeten opvreten. Het begon fijn, je werk was prima, het contact met je collega's prettig, en nu werp je je op als stakingsleider.'

'Dat is niet waar.'

'Noem het zoals je wilt, maar je kunt moeilijk beweren dat je nergens wat mee te maken hebt gehad. Als je zetter was geweest, had ik het normaal gevonden. Dan had ik, indien je tijdens een staking had willen werken, tegen je gezegd: 'Donder op, je hebt niets te maken in het bedrijf als je maats staken. Maar jij? Jullie CAO was helemaal niet in het geding.'

'Je vergeet...', wilde ik tegenwerpen.

'Ach, lig niet te zeiken,' onderbrak Klaas, 'soms denk ik: hij wil tonen dat hij gojs lef heeft.'

Even schoot ik in de lach. Die uitdrukking had ik in geen jaren meer gehoord. Wat betekende het precies? Overmoed, op goed geluk, doch ook: doen wat een ander niet durft.

‘En toch ga ik niet werken als er wordt gestaakt.’

‘Ook als je er niets mee van doen hebt?’

‘Ja.’

‘Waarom dan?’

‘Zo voel ik het nu eenmaal.’

‘Je bent wel star.’

Ik gaf geen antwoord meer. Maar zien wat er verder van kwam.

‘Zo’n rothouding heb ik toch niet aan je verdiend,’ zei Klaas, en zijn stem sloeg over van woede.

Nu schaamde ik me, mijn schouders trokken samen, doch ik wilde het hem niet laten merken en ging weer rechtop zitten.

‘Tegen wie ben je nu in opstand? Tegen mij?’ vroeg Overflakkee.

‘Je bent gek,’ antwoordde ik haastig.

‘Tegen de directie soms? Vind je dat ze je onderdrukken? Dat het bonzen zijn?’

‘Dat hoor je mij niet zeggen.’

‘Maar God hoort je brommen. Laat ik jou vertellen dat alle twee de directeuren, hoe verschillend ze ook zijn, de een vriendelijk en begripend, de ander nors en naar jouw mening een rechtse reformist, ’s nachts over het welzijn van de krant piekeren als jij ligt te snurken. Het is hier geen kapitalistisch bedrijf. Daar schijnt niemand een idee van te hebben. Het is een heel zware opgaaf om uit de rode cijfers

te blijven. En nu die staking. Klootzak,' beet hij me toe, 'als je per se niet wilde werken, had je dan ziek gehouden. Of had me ten minste opgebeld.'

Ik staarde voor mij uit, niet wetend wat te moeten antwoorden.

'Soms kan ik van jou niet slapen, geloof je me?' bromde Klaas verwijtend. 'Ik zal echt van niemand anders wakker liggen hier in het bedrijf, maar jij maakt me stapelgek, zo erg dat ik wel eens denk: "Had ik hem maar nooit gekend." Maurits, je broer, was een heel zachte jongen, weet je dat?'

Verbaasd keek ik Klaas aan. Een zachte jongen? Als kinderen hadden we met elkaar geknukt. Ik was zo afgunstig geweest op hem als de hel, omdat ik dacht dat hij door moeder werd voorgetrokken. Kon ik maar een streep zetten onder al die herinneringen van voor en tijdens de oorlog. Maar ik was zo blij dat Klaas dit over hem had gezegd, als ik nu een woord sprak zou ik gaan janken.

'Ik snap niet waar mijn behoefte vandaan komt je steeds maar weer te willen beschermen alsof je geen volwassen kerel bent, beschermen, zelfs tegen je zelf. Bea zal ook wel eens koppijn van je krijgen.'

Dat liet ik me niet zeggen.

'Bea stond tijdens de staking helemaal achter me.'

'Natuurlijk. Dat doet ze altijd. Zij is veel te goed, daar komt het door.'

Godverdomme, nu ging hij zich dáár mee bemoeien. Wat verbeeldde hij zich wel. Dan zou ik hem eens de waarheid vertellen.

'Die staking heeft de directie aan zich zelf te dan-

ken. Als zij met alle geweld mee willen doen aan de kant van de georganiseerde patroons, krijgen ze onherroepelijk de arbeiders tegenover zich. Als in een noodlotssymfonie.'

Even keek Klaas Overflakkee verbaasd, zocht naar een antwoord.

'Wat had jij dan gewild? Een eigen loonpolitiek van het bedrijf, tegen alle verhoudingen, zelfs tegen de wetgeving in? Dan bestonden we al niet meer.'

'Goed, dan moet je het de arbeiders niet kwalijk nemen als zij ook hun eigen weg volgen,' merkte ik triomfantelijk op.

'Dat is hún en niet jóúw zaak,' repliceerde Klaas.

Ik kon hem wel vertellen hoe het allemaal was gegaan, dat ik uit een nest kwam waar stilzwijgend werd aangenomen dat ik aan de kant van de arbeiders stond, dat mijn schoonmoeder onnoemelijk blij was geweest, Mien Sneevliet, de vrouw voor wie hij zelf een groot respect had. Doch ik zweeg. Ik liet me niet meer voor 'klootzak' uitschelden, ook niet door hem. En ik zuchtte heel diep...

'Het conflict was onvermijdelijk,' merkte ik ten slotte op, net doende alsof ik zijn laatste woorden niet had gehoord. 'Ik wil heus wel aannemen dat de directie van de beste bedoelingen uitging. Hetzelfde geldt voor de arbeiders. Dan krijg je de botsing die niemand heeft gewild of zelfs voorzien. Noem het voor mijn part een tragedie.'

'Jij bent geen stakingsleider, je bent een dichter,' antwoordde Klaas, en in zijn stem klonk een zekere verwondering door.

Cel-gedichten van Mien Sneevliet

geschreven in het Huis van Bewaring
aan de Amstelveenseweg te Amsterdam,
na haar arrestatie met Henk Sneevliet.

Van Roosendaal naar Amsterdam

Zeg weet je het nog, hoe wij hebben gezeten
Het was onze allerlaatste tocht
Stijf onze handen ineengestrengeld
terwijl 'k in je ogen jouw innerlijk zocht.

We wisten het beiden het was het laatste
Toch waren we dapper en sterkten elkaar
Hoe goed was het toen met z'n beiden te wezen
Wat was ons lot ons toch duidelijk en klaar.

6 maart

Voor Betty, m'n bewaakster

*Terug van laatste bezoek aan Henk
10 april 5.30 uur 's avonds (de dag van het afscheid)*

Neergebeukt, ineengezonken
zat ik op die wanhoopsdag
In mijn droeve ogen blonken
tranen om wat ik nooit meer zag.

Toen ging heel stil mijn celdeur open
Een Kameraad vol menselijkheid
trad op mij toe in deze uren
Een die tot helpen was bereid.

Ik hield haar hand vast in de mijne
terwijl 'k haar in de ogen zag
Nooit zal ik dat moment vergeten
toen u huilde om wat ik nooit meer zag.

Hij stond daar als in een stralenkrans
Groot, dapper, zoals geen
Hij had voor zeven maats geschreven
te mogen sterven, hij alleen.

Ik naderde langzaam bang te verstoren
het wondere mooie wat ik zag
Moeder, riep hij, toen kwam nader
Er kwam om zijn mond een droeve lach.

Hij kuste m'n handen mijn ring en m'n haren
en maakte zich zorgen om mijn bestaan
Een laatste groet nog voor alle makkers
Toen was het tijd en moest ik gaan.

Nu is 't in mijn harte zo stil en zo leeg
Nooit zal ik zijn stem meer horen
Zo heb ik op een stralende voorjaarsdag
het beste wat ik eens had verloren.

Nacht van 10 op 11 april 1942

*Betty was een oude Duitse bewaarster, een socialis-
te en anti-nazi, die Mien Sneevliet tijdens haar ge-
vangenschap te Amsterdam op vele manieren heeft
geholpen. Later is zij zelf als gevangene naar het
vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück gestuurd.*

13 april

Gezeten in stille eenzaamheid
tussen de kerkermuren
Onrust woelt in mijn angstig hart
hoe lang zal 't voor hem nog duren.

Nu leef ik niet meer in 't onzekere weten
Men bracht mij een boodschap aan 't vonnis is
voldaan
Ik stamelde woorden van dankbaar te wezen
Nu wist ik was 't met zijn lijden gedaan.

Men drukte mijn handen om leed te betuigen
Men zei mij hij stierf voor een Ideaal
Ik luisterde nauwlijks 'k zag dode ogen
De woorden van troost klonken arm en schraal.

13 april

13 april 1942

Om 8.19 werd hij geschoten
De mensen die moesten deden hun plicht
Toen werd in de harten van alle genoten
voor jou een standbeeld opgericht
niet van graniet, geen grote zuilen
in alle eenvoud moet dit bestaan
een beeld van herinnering in 't hart van de makkers
aan hem die trouw zijn plicht had gedaan.

Aan hen

In stille ontroering willen wij gedenken
de makkers die van ons heen zijn gegaan
Eerbiedig aan allen aandacht schenken
Hoe hebben ze daar bij die doodsmuur gestaan.

't Was op een gouden voorjaarsmorgen
De zon bescheen hen, 't was voor het laatst
Zo hebben ze afscheid van 't leven genomen
onze dierbare, dappere kameraads.

Aanleggen, geeft vuur, zo klonk het commando
Knallen van schoten, toen was het gebeurd
Acht vrouwen, hoe dapper ze ook willen wezen
blijven alleen wijl hun hart is verscheurd.

Maar uit dat leed wordt een eenheid geboren
Leggen we een plechtige belofte af
We brengen de maats die tezamen vielen
Eens bij elkaar in een makkergraf.

O hoe kan ik gelaten dragen
het grote leed dat over mij kwam
Welk een wonde werd geslagen
toen men van mij het beste nam.

Hier valt niet te troosten 't is alles zo donker
Alleen de beloften die 'k Jou heb gedaan

dat ik zou proberen dapper te wezen
moeten mij helpen bij 't verder gaan.

14 april